

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1991, σφ. 8ον, σσ. 520.

Ἐν τῷ ὀγκῶδει τόμῳ τούτῳ, ὅστις ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐδρευούσης «Ἑστίας Θεολόγων Χάλκης» καὶ εἶναι ἀφιέρωμα εἰς μνήμην τῶν ἀοιδίμων Σχολαρχῶν καὶ Καθηγητῶν τῆς (Θεολογικῆς) Σχολῆς (Χάλκης) περιλαμβάνονται ἐκλεκταὶ ἐργασίαι διακεκριμένων ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς ταύτης. Αὐταὶ κατὰ σειρὰν εἶναι αἱ ἐξῆς: «Ἐνα ἔργο τοῦ Διακο-Προκοπίου καὶ ἡ ρωσικὴ τεχνολογικὴ στὸ "Ἁγίον Ὄρος κατὰ τὸν δέκατο ἔνατο καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα» (ὑπὸ Δρος Ἀθανασίου Παπᾶ, Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων) (σφ. 7-26). «Οἱ ὀλίγοι καὶ οἱ πολλοὶ» (ὑπὸ Αἰμιλιανοῦ Τιμιάδη, Μητροπολίτου Σηλυβρίας) (σφ. 27-52). «Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ἡ ἀπόφανσις τῆς Ζ' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου περὶ τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων» (ὑπὸ Βασιλείου Ν. Ἀναγνωστοπούλου, Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης) (σφ. 53-82). «Ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὰ ὄρφανὰ καὶ τὶς χήρας. Ἀπόψεις Πουμαντικῆς Ψυχολογίας» (ὑπὸ Χρήστου Κ. Βάντσου, Ἄν. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) (σφ. 83-103). «25 ἔτη ἀπὸ τῆς ἄρσεως τῶν ἀναθεμάτων» (ὑπὸ Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Βαρθολομαίου, νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου) (σφ. 105-114). «Ökumenische Dialoge —Und was dann?— Das Problem der gottesdienstlichen Rezeption von offiziellen theologischen Lehrgesprächen» (von Dr. Athanasios Basdekis) (σφ. 115-134). «Ὁ Ναουσαῖος Δάσκαλος Ἀναστάσιος Καμπίτου» (ὑπὸ Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) (σφ. 135-150). «Συνδικὴ Ὀδὸς —450 χρόνια ἀπὸ τῆς Σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας» (ὑπὸ Μητροπολίτου Ἑλβετίας Δαμασκηνοῦ) (σφ. 151-164). «Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ καὶ Χριστιανικὸ ἦθος — Ἀπορίες τῆς νεώτερης Φιλοσοφίας [Kant, Schopenhauer, Nietzsche, Scheler] γιὰ τὴ λογικὴ τῆς καρδιᾶς» (ὑπὸ Κώστα Δεληγωνσταντῆ, Ἄναπλ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) (σφ. 165-188). «Ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων» (ὑπὸ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἰακώβου) (σφ. 189-194). «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὁ καταρράκτης τῆς πίστεως» (ὑπὸ Κωνσταντίνου Β. Καλλινίκου, Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης) (σφ. 195-238). «Εἶναι αἱ σύνοδοι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας οἰκουμενικαί; — Ἐξελίξεις καὶ προοπτικαί» (ὑπὸ Γρηγορίου Λαρεντζάκη) (σφ. 239-258). «Orthodox Soteriology (by Bishop Maximos Aghiorgoussis, Th. D.)» (σφ. 259-286). «Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Βενιαμὴν (1600-1605)» (ὑπὸ Ἀνδρέα Μιτσίδη, Ἐπιθεωρητοῦ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ἐν Κύπρῳ) (σφ. 287-290). «Συνέχεια τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ μετὰ τὴν Στ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο» (ὑπὸ Θεοδ. Στ. Νικολάου, Τακτικοῦ Καθηγητοῦ, Διευθυντοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου Ὁρθοδόξου Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Μονάχου) (σφ. 291-308). «Ἡ Βιβλικὴ Ἐρμηνεία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου» (ὑπὸ Ἰωάννου Παναγοπούλου, Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) (σφ. 309-342). «Ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεσις τοῦ Δωροθέου Βουλησιμᾶ περὶ τοῦ Πηδαλίου» (ὑπὸ Μητροπολίτου Σουηδίας Παύλου) (σφ. 343-366). «Ἡ αὐθεντία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (ὑπὸ Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Καθηγητοῦ τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης) (σφ. 367-384). «Μία Ὁρθόδοξὴ θεώρηση τοῦ Οἰκουμενισμοῦ» (ὑπὸ Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Τσέτση) (σφ. 385-408). «Ἀθανάσιος Ἱερομόναχος Χρυσοχόου,

ὁ Πάτριμος Διδάσκαλος τῆς Σχολῆς τῆς Μυκόνου - 18ος αἰ.» (ὑπὸ Ἀρχιμ. Ναυκρατίου Τσουλκανάκη) (σσ. 409-434).

Ἐσαυτὸς ἐν τῷ Τόμῳ περιλαμβάνονται τὰ ἐξῆς: «Τυπικὴ Διάταξις... Πατριαρχικῶν χοροστασιῶν καὶ λειτουργιῶν,... τελετῶν καὶ ὑποδοχῶν...» (Ἐκ τῆς ἀρχαίας τοῦ αἰδιδίου Οἰκουμένου Πατριάρχου Μαξίμου Ε', τὸ ὅποιον εὑρίσκεται εἰς χεῖρας τοῦ Βασ. Ν. Ἀναγνωστοπούλου) (σσ. 435-480). «Χρονικὰ-Λογοδοσία τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐστίας κατὰ τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν μελῶν αὐτῆς τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1989» (σσ. 481-490). Ἀκολουθοῦν ὁ «Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων» (σσ. 491-516) καὶ τὰ «Περιεχόμενα» (σσ. 517-520).

Καὶ μόνον οἱ τίτλοι τῶν ὡς ἄνω μελετῶν, —τινὲς τῶν ὁποίων ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὰς διορθοδόξους καὶ διεκκλησιαστικὰς σχέσεις, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ διαπραγματεύονται θέματα, εὑρισκόμενα εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἑνδιαφέροντος, — ἀποδεικνύουν τὴν σπουδαιότητα τοῦ περι οὗ ὁ λόγος καλαισθήτου ἐπιστημονικοῦ Τόμου. Οὗτος τῷ ὄντι προβάλλει εἰς τὸν σύγχρονον θεολογικὸν κόσμον τὴν πνευματικὴν καὶ θεολογικὴν κληρονομίαν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ ἐκπληροῖ τὸν διακαῆ πόθον τῶν Καθηγητῶν τῆς διὰ τὴν προβολὴν ἀξιολόγων μελετῶν τῶν ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Σχολῆς, τῆς ὁποίας ἡ λειτουργία, ὡς μὴ ὄφειλε, ἀπηγορεύθη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως τὸ ἔτος 1971. Τὰ ἐν τῷ Τόμῳ ἐκλεκτὰ δημοσιεύματα ἀποδεικνύουν, ὅτι ἡ λαμπρὰ καὶ ἀκτινοβόλος παράδοσις τῆς Σχολῆς ταύτης, ἥτις ἀνέδειξε μεγάλας προσωπικότητας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλληνορθοδόξου Θεολογίας, συνεχίζει τὴν ἐπιβίωσιν τῆς, καίτοι ἔχουν παρέλθει εἴκοσι περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἀναστολῆς τῆς λειτουργίας τῆς. Ὁφείλονται συγχαρητήρια εἰς τὸν Πρόεδρον Ὁμότιμον Καθηγητὴν κ. Β. Ν. Ἀναγνωστόπουλον καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἐπίλεκτα μέλη τὸσον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης, ὅσον καὶ τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐπετηρίδος, ἥτις ἐκτὸς τοῦ Προέδρου, ἔχει ὡς μέλη τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Περιστερίου κ. Χρυσόστομον, τὸν Ὁμότιμον Καθηγητὴν κ. Κ. Β. Καλλίνικον, τοὺς Καθηγητὰς κ.κ. Ἄπ. Ἄθ. Γλαβίαν καὶ Ἰ. Παναγόπουλον, τὸν Ἐπίκ. Καθηγητὴν κ. Ν. Ξεῖακην καὶ τὸν Δρα κ. Παναγιώτην Φούγιαν, ὅστις εἶναι καὶ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐστίας».

Ἐκφράζομεν τὴν εὐχὴν, ὅπως εὐδοκῶν αἱ προσπάθειαι τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμένου Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου πρὸς ἐπαναλειουργίαν τῆς περιτύστου Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ἀφοῦ ἐξασφαλισθῶν αἱ διὰ τὴν προσέλευσιν διδασκόντων καὶ διδασκόμενων κατάλληλοι προϋποθέσεις. Σὺν τοῖς συγχαρητηρίοις ἡμῶν πρὸς τὴν Ἐπίαν Θεολόγων Χάλκης, ἐκφράζομεν τὴν εὐχὴν, ὅπως αὕτη συνεχίσει τὸ λαμπρὸν ἔργον τῆς καὶ ἐμπνέται πάντοτε ὑπὸ τοῦ λαμπροῦ δράματος, τὸ ὁποῖον τὸσον γλαφυρῶς προβάλλει εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονεῦθὲν ἄρθρον τοῦ ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Γέρων Β. καὶ Ν. Ἀμερικῆς κ. Ἰάκωβος: «Ἡ Ἐστία —λέγει— ὡς ἐστία πρέπει νὰ εἶναι πάντα πυρακτωμένη μετὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα, ὅμοια μετὰ τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου γιὰ νὰ μπορῇ νὰ ζεσταίνῃ καὶ νὰ φωτίζῃ τὰς ψυχὰς μας, ὥστε ξεπερνώντας τὰ ὄρια τοῦ ἱστορικοῦ παρόντος νὰ ἀτενίζουμε, νὰ ἔχουμε τὴν δύναμιν νὰ ἀτενίζουμε, πέρα ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ τὸν σημερινὸ στενὸν ἄντρον, στὴν ἀέναον ῥοὴν τῆς ἱστορίας μας, ποῦ δημιουργοὺς καὶ συγγραφεὺς τῆς εἶναι ὁ Θεός... (Ἐρχομε) τὸ χρέος νὰ πετοῦμε μακρὰ κάθε φορὰ τὰς παρωπίδας τῆς τάχα πραγματικῆς θεώρησις τοῦ σήμερα, καθὼς καὶ τὰς ἄλλας τῶν μικρόψυχων ὑπολογισμῶν...». Αὐτὰ δικαιολογοῦν διατὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Σεβασμιωτάτου ἐγράφη «γιὰ ὅλους, ὅσοι ἀπὸ τὰ παιδικὰ τους χρόνια ζοῦν μετὰ τὸ ὄραμα τοῦ μαρμαρωμένου βασιλεῦς καὶ τὴν προσδοκίαν τῆς ἀνάστασός του».

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Erich Renhart-Andreas Schnider (ἔκδ.), *Sursum corda. Variationen zu einem liturgischen Motiv*, τιμητικὸς τόμος *Für Philipp Harnoncourt zum 60. Geburtstag* Akademische Druck — und Verlagsanstalt und Andreas Schnider Verlags-Atelier, Graz 1991, σχ. 4ον, σσ. 496.

Ἡ ἐπὶ πολυτελεστάτου χάρτου εἰς μέγα 4ον σχῆμα λίαν ἐπιμελημένη, καλλιτεχνικὴ καὶ ἀληθῶς μνημειώδης ἔκδοσις ἀποτελεῖ τιμητικὸν Τόμον, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Univ.-Prof. Dr. Philipp Harnoncourt, ὅστις εἶναι διακεκρμένον καὶ διεθνῶς γνωστὸς Καθηγητὴς καὶ Προϊστάμενος τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Λειτουργικῆς Ἐπιστήμης, Χριστιανικῆς Τέχνης καὶ Ὑμνολογίας ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ ἐν Graz τῆς Αὐστρίας Πανεπιστημίου (Vorstand des Instituts für Liturgiewissenschaft, Christliche Kunst und Hymnologie der Katholisch-Theologischen Fakultät an der Karl-Franzens-Universität in Graz).

Ὁ τόμος ἐξεδόθη τῇ φιλοτίμῳ μερίμνῃ τοῦ Mag. Erich Renhart, στελέχους τοῦ ὡς ἄνω Ἰνστιτούτου, καὶ τοῦ Mag. Dr. Andreas Schnider, Διευθυντοῦ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου καὶ τοῦ Ὀρησκειοπαιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς αὐστριακῆς ἐπαρχίας Graz-Seckau, ἵνα τιμηθῇ ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τοῦ ἐξηκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ὁ Καθηγητὴς Harnoncourt, ὅστις διεκρίθη διὰ τὰς ἐκτεταμένας θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς σπουδὰς καὶ ἐπιδόσεις του εἰς τὸν τομέα τῆς μουσικῆς, διὰ τὰς θεολογικὰς σπουδὰς του ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Graz καὶ διὰ τὴν εἰδικὴν μετεκπαίδευσίν του εἰς τὸν τομέα τῆς Λειτουργικῆς παρὰ τῷ μεγάλῳ λειτουργιολόγῳ Joseph Pascher ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου καὶ διὰ τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν προώθησιν τῶν λειτουργικῶν σπουδῶν. Μετὰ τὴν προσφορὰν ὑπηρεσιῶν ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἱερέως καὶ ὡς καθηγητοῦ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ μετὰ τὴν ἐκλογὴν του ὡς Ὑφηγητοῦ, ὁ Philipp Harnoncourt ἐκλήθη εἰς τὴν τριτοβάθμιον ἐκπαίδευσιν ὡς Τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς Ἐπιστήμης ἐν τῇ μνημονουθείσῃ Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς πόλεως Graz καὶ ὡς Τακτικὸς Καθηγητὴς ἐν τῇ Ἀνωτάτῃ Σχολῇ τῆς Μουσικῆς καὶ τῆς Darstellende Τέχνης. Εἶναι ὁ ἐμψυχωτὴς τοῦ ἰδρυθέντος ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1973 καὶ ἀνωτέρω μνημονουθέντος Ἰνστιτούτου. Ἐπίσης διακρίνεται ὡς ἡγετικὸν στέλεχος καὶ σύμβουλος τοῦ ἀκτινοβόλου Οἰκουμενικοῦ Ἰδρύματος Pro Oriente καὶ ὡς Διευθυντὴς τοῦ Τμήματος τοῦ Ἰδρύματος τούτου ἐν τῇ περιοχῇ Steiermark, ἀναπτύσσων φιλορθόδοξον δραστηριότητα καὶ συνεργαζόμενος στενῶς μετὰ τοῦ Ἑλληνος Καθηγητοῦ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας ἐν τῷ αὐτῷ Πανεπιστημίῳ κ. Γρηγορίου Λαρεντζάκη, ὅστις προσφέρει ἀνεκτιμῆτους ὑπηρεσίας προβάλλων τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ὁ Καθηγητὴς Harnoncourt ἔχει τύχει τιμητικῶν διακρίσεων, εἶναι μέλος ρωμαιοκαθολικῶν καὶ οἰκουμενικῶν ἐπιτροπῶν, ἔχει πραγματοποιήσει ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια, ἔχει ἐπισκεφθῆ καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἀκαδημίαν τῆς Κρήτης καὶ ἔχει διδάξει ὡς ἐπισκέπτης καθηγητὴς εἰς διάφορα Πανεπιστήμια.

Ἐκ τῶν μνημονουμένων ἐν τῷ Τόμῳ 324 δημοσιευμάτων του ἰδιαιτέρως ἀναφερόμεν τὴν ἐπὶ ὑψηγασίᾳ διατριβὴν του, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς λατρείας τῆς ὄλης Ἐκκλησίας καὶ τῆς λατρείας τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας (Studien zum Verhältnis zwischen gesamtkirchlicher und teilkirchlicher Liturgie, 1971), καὶ τὰς μελέτας του περὶ τοῦ ἑορτολογίου τῶν ἁγίων καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ λατρείᾳ ἔσματος (Studien zum liturgischen Heiligenkalender und zum Gesang im Gottesdienst, 1974). Αἱ λοιπαὶ μελέται του ἐξετάζουν εὐστόχως διάφορα θέματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν Λειτουργικὴν, τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Αἰσθητικὴν, τὴν Χριστιανικὴν Τέχνην, τὴν Ὑμνολογίαν καὶ τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν. Πᾶσαι αἱ μελέται του καὶ ὅλη ἡ ζωὴ του ἐνσαρκώνουν τὸ νόημα τῆς λειτουργικῆς φράσεως, ἥτις ἐπελέγη ὡς τίτλος τοῦ Τόμου: Sursum corda (= "Ἄνω τὰς καρδίας!).

Ἐν τῷ Τόμῳ συνεργάζονται πολλοὶ δεκάδες εἰδικῶν ἐπιστημόνων, τῶν ὁποίων αἱ

δημοσιευόμενα μελέται ἀναφέρονται εἴτε εἰς τὸ θέμα «sursum corda» (σσ. 21 ἐξ.), εἴτε εἰς τὴν Λειτουργικὴν (σσ. 39 ἐξ.), εἴτε εἰς διαφόρους μορφὰς τῆς Χριστιανικῆς Τέχνης (σσ. 225 ἐξ.), εἴτε εἰς τὴν Ὑμνολογίαν (σσ. 275 ἐξ.), εἴτε εἰς τὴν Χριστιανικὴν Οἰκουμένην (σσ. 379 ἐξ.), εἴτε εἰς ρητορικά, ἐκδοτικά κ.ά. θέματα (σσ. 451 ἐξ.). Ἰδιαίτερος ἀναφερόμεν τὴν μελέτην τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γρηγορίου Λαρεντζάκη, ἥτις ἔχει τὸν τίτλον: «Τὸ ἐν Basel γεγονός: 'Ειρήνη ἐν δικαιοσύνη' (15-21 Μαΐου 1989). 'Ενότης τῶν Ἐκκλησιῶν-Ἐνότης τῆς Εὐρώπης» [Das Baseler Ereignis Frieden in Gerechtigkeit (15-21 Mai 1989). Einheit der Kirchen-Einheit Europas]. Ὁ Τόμος κοσμεῖται καὶ ὑπὸ πλήθους —ἐγχρώμων καὶ μὴ— φωτογραφιῶν, αἵτινες παρουσιάζουν πολλὰ θέματα τῆς Χριστιανικῆς τέχνης.

Μολονότι ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης θὰ εἶχε διάφορον ἄποψιν διὰ μερικὰς μελέτας τοῦ Τόμου καὶ μολονότι ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης ἐνοχλεῖται ἐκ τοῦ ὅτι διὰ τὴν περιοχὴν τῶν Σκοπίων χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις «Μακεδονία», πρέπει νὰ ἐπαινεθοῦν τόσον οἱ ἐκδόται διὰ τὴν λαμπρὰν προσπάθειάν των, ὅσον καὶ οἱ χρηματοδοτήσαντες αὐτήν, πρὸς προβολὴν τῆς προσωπικότητος ἐνὸς διακεκριμένου φιλου τῆς Ὀρθοδοξίας. Εὐχόμεθα εἰς τὸν Καθηγητὴν Philipp Harnoncourt ἔτη πολλὰ πρὸς συνέχισιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ λαμπροῦ ἔργου του.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

La Bible d'Alexandrie, I. La Genèse. Traduction du text grec de la Septante.
Introduction et notes par Marguerite Harl, éditions du Cerf, Paris 1986, σελ. 336.

Ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «La Bible d'Alexandrie» (Ἡ Βίβλος τῆς Ἀλεξανδρείας) ἤρχισεν ἐκδιδομένη ἐν Παρισίοις ἐνδιαφέρουσα παλαιοδιαθηκολογικὴ σειρά, ἐκ μέρους ὁμάδος βιβλικῶν ἐπιστημόνων (Monique Alexandre, Cécile Dogniez, Gilles Dorival, Alain Le Bouluec, Olivier Munnich, Pierre Sandevour, Françoise Vinel), ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς Κυρίας Marguerite Harl, Καθηγητρίας εἰς τὴν Σορβόννην. Ἡ σειρά αὕτη θὰ περιλάβῃ, συμφώνως πρὸς τὸν σχετικὸν προγραμματισμόν, σύγχρονον γαλλικὴν μετάφρασιν ὁλοκλήρου τοῦ κειμένου τῶν Ἑβδομήκοντα (ἔφεξῆς Ὁ) καὶ πλούσια ἐπ' αὐτοῦ σχόλια. Πρὸ πέντε ἡδὴ ἐτῶν ἐκυκλοφορήθη ὁ ὡς ἄνω πρῶτος τόμος, ὁ ὁποῖος περιέχει τὴν Γένεσιν, ἐτοιμάζονται δὲ πρὸς ἐκδοσιν τέσσαρες ἄλλοι τόμοι διὰ τὰ κατὰ σειράν ἐπόμενα βιβλία τῆς Πεντατεύχου (Ἔξοδος, Λευιτικόν, Ἀριθμοὶ καὶ Δευτερονόμιον). Πρέπει νὰ λεχθῆ, ὅτι ὁ προαναφερθεὶς γενικὸς τίτλος τοῦ ὅλου ἔργου εἶναι ὀλίγον τι ἰδιότυπος, ἵνα μὴ εἴπωμεν παραδόξως. Καὶ φαίνεται ὅτι ἀντιλαμβάνεται τοῦτο καὶ ἡ συγγραφεὺς-ἐκδότρια, ἡ ὅποια ἡδὴ ἐν ἀρχῇ δηλώνει, ὅτι οὗτος δὲν εἶναι αὐστηρῶς ἀκριβής, ἀλλὰ τὸν προετίμησε λόγῳ τῆς συμβολικῆς του ἀξίας (βλ. σελ. 6).

Ὁ ὑπὸ κρίσιν τόμος ἄρχεται ἀπὸ ἐμπεριστατωμένου Προλόγου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτίθεται τὸ ἱστορικόν, τρόπον τινά, τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ καὶ ἡ ἐν γένει ἱστορία τῆς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰουδαϊκῆς Βίβλου ἕως τῆς ἐν Βυζαντίῳ Βίβλου τῶν Ἑλλήνων πατέρων (σελ. 7). Ὁρθῶς καὶ δικαίως σημειώνει ἐναυθὰ ἡ σ., ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος ἐκπονηθεῖσα μετάφρασις τῆς ἑβραϊκῆς Βίβλου (ἢ ἀκριβέστερον τῆς Πεντατεύχου μόνον) εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐχαιρετίσθη ὑπὸ πολλῶν Ἰουδαίων. Προσθετεὶ ὅμως ὅτι ἔτυχεν αὕτη καὶ ἀποδοκιμασιῶν ἐκ μέρους ἄλλων ὁμοεθνῶν καὶ ὁμοθρήσκων των (σελ. 7). Καὶ συνέβη μὲν τοῦτο, πράγματι, ἀλλ' εἰς ἐποχὴν βραδυτέραν καὶ οὐχὶ ἐξ ἀρχῆς. Εἶναι πάντως, γεγονός, ὅτι ἀπὸ τῶν πρώτων μ.Χ. αἰῶνων ἔπαυσε νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ μετάφρασις αὕτη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, διότι, ὅπως ὀρθῶς γράφει καὶ ἡ Κα Harl, διεπίστωσαν

οὔτοι ὅτι ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ εὗρισκον οἱ χριστιανοὶ τὴν προπαρρασκευὴν διὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην (σελ. 8). Προσφυῶς δὲ προσθέτει, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ο' ἢ τοῦλάχιστον ἡ ἑλληνικὴ Πεντάτευχος εἶναι προῦν τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐκφράζουσα τὴν πίστιν καὶ τὰς ἰδέας τῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος ἐκείνου (σελ. 8), ὅπως ἔχει ἡδὴ καὶ ὑπ' ἄλλων εἰδικῶν ὑποστηρικθῆ. Ἡ Κα Χαl ἐκφράζεται ἐπαινετικῶς διὰ τοὺς ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ μεταφραστὰς τῆς Π. Διαθήκης, ἀποδώσαντας τὸ ἱερὸν κείμενον μετ' ἰδιαιτέρας φροντίδος καὶ κατὰ λέξιν, καίτοι ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις διὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν καλῶν γινώσκων τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἐβραϊκῆς. Καὶ ὀρθῶς ἔνεκα τούτου ὁμιλεῖ περὶ διαφορῶν, τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ κείμενον τῶν Ο' ἀπὸ τὸ μασωριτικὸν ἐβραϊκὸν (σελ. 8-9). Ἀναγινώσκει, πάντως, τὴν σπουδαιότητα τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' διὰ τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησιαστικὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐξάγει τὴν ἀξίαν τῆς διὰ τὸν μοναχισμόν, τὴν λατρείαν, τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν καὶ θεολογίαν, καὶ τὴν ἀποκαλεῖ «σεβασμίαν Βίβλον τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς», θεωροῦσα ταύτην «τροφὴν τοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων μοναχῶν τῆς ἐρήμου, ὅπως καὶ τῶν συγχρόνων ἀθωνικῶν πατέρων» (σελ. 10).

Μετὰ τὸν Πρόλογον συνοψίζονται χρήσιμοι βιβλιογραφικοὶ καὶ ἄλλαι πληροφορίες, ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς, περιωρισμένον μᾶλλον ἀριθμῶν, γενικὰ εἰσαγωγικὰ ἔργα εἰς τοὺς Ο', εἰς ἐκδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, εἰς ἑβδομηκοντολογικὰς μελέτας, ἰδίως γλωσσικὰς, εἰς λεξικά, γραμματικὰς κλπ. (σελ. 15-19). Τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων τούτων εἶναι ρωμαιοκαθολικῶν ἐρμηνευτῶν, γαλλικὰ καὶ ἀγγλικά κυρίως. Ἀναφερομένη ἡ σ. εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου καὶ εἰς τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις τῆς, πληροφοροεῖ ὅτι βασιζέται ἐπὶ τῆς κλασικῆς ἐκδόσεως τῶν Ο' ὑπὸ τοῦ Α. Rahlfs τοῦ 1926¹. Ἐχρησιμοποίησεν ὅμως πλὴν αὐτῆς καὶ τὴν, σπουδαίαν ἐπίσης καὶ νεωτέραν, ἐκδοσιν τῆς Γενέσεως ὑπὸ τοῦ J. W. Wevers², ἡ ὁποία ἔχει λάβει ὑπ' ὄψιν τῆς περισσώτερα χειρόγραφα καὶ περιέχει πλουσιώτατον κριτικὸν ὄπισμόν. Ὁμιλεῖ διὰ τοὺς κώδικας εἰς τοὺς ὁποίους διεσώθη τὸ κείμενον τῶν Ο' καὶ προβαίνει εἰς λίαν χρήσιμους καὶ ἐπιτυχεῖς κρίσεις ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἀξίας τούτων (σελ. 22-23). Ἀναφέρεται ὡσαύτως καὶ εἰς τὸ κείμενον τῶν Ἐξηαπλῶν τοῦ Ὡριγένους, ἀπὸ τὸ ὁποῖον χρησιμοποίησεν σποράδην διαφόρους γραφάς-παραλλαγὰς, προερχομένας ἐκ τῶν ἑλληνικῶν μεταφράσεων τοῦ Ἀκύλα, τοῦ Θεοδοτίωνος καὶ τοῦ Συμμάχου. Ταύτας λαμβάνει ἐκ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν Ἐξηαπλῶν ὑπὸ τοῦ F. Field³ ἢ ἀπὸ τὸ apparatus criticus τοῦ προαναφερθέντος J. W. Wevers. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ προβαίνει καὶ εἰς τινὰς γενικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Γενέσεως, ὅπως τοῦτο ἀπεδόθη ὑπὸ τῶν τριῶν ὡς ἄνω ἀρχαίων μεταφραστῶν. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρεται εἰς συγκρίσεις μεταξὺ τῶν Ο' καὶ τοῦ μασωριτικοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ εἰς κείμενα παλαιῶν ἐρμηνευτῶν, τὰ ὁποῖα ἔχει λάβει ὑπ' ὄψιν τῆς καὶ εἰς τὰ ὁποῖα καὶ παραπέμπει (σελ. 23-27).

Τὴν παράθεσιν τῶν λίαν κατατοπιστικῶν τούτων στοιχείων ἀκολουθεῖ ἡ Εἰσαγωγὴ, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὕτη περισπούδαστος καὶ ἐκτενεστάτη (σελ. 29-82), διαιρουμένη εἰς τρία κεφάλαια. Εἰς τὸ α' κεφ. ἡ σ. ὑποστηρίζει γενικῶς, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Γένεσις ἀναπαράγει τὴν

1. Τῆς μικρᾶς ἀλλὰ σπουδαίας ταύτης κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Γερμανοῦ ἑβδομηκοντολόγου Α. Rahlfs ἐγένετο πρὸ δεκαετίας φωτοστατικὴ ἀνατύπωσις ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τὴν τοιαύτην ἀνατύπωσιν ἐδημοσιεύσαμεν σχετικὴν βιβλιοκρισίαν ἐν «Θεολογία» 53 (1982), σελ. 311-313.

2. Περὶ τοῦ ἀξιολόγου κριτικοῦ ἐκδοτικοῦ ἔργου ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης τῶν Ο' ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Καναδοῦ Καθηγητοῦ J. W. Wevers ἐγράψαμεν πρὸ τριετίας, βιβλιοκρίνοντες τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθεῖσαν ἐκδοσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Λευιτικοῦ, ἐν «Θεολογία» 59 (1988), σελ. 904-907.

3. Βλ. O r i g e n i s, Hexaplorum quae supersunt, ἐκδ. F. F i e l d, vol. I-II, Oxford 1962².

δομὴν τοῦ ἑβραϊκοῦ προτύπου τῆς (σελ. 31) καὶ ὁμιλεῖ, μεταξύ πολλῶν ἄλλων, καὶ περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ τίτλου τῆς, τοῦ κεντρικοῦ θεματός τῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐρμηνείας τῆς, περὶ τῶν μαρτυριῶν τῆς κατὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοιούτων, περὶ τῶν ἐποικοδομητικῶν ἀναγνωσμάτων τῆς κλπ. Εἰς τὸ β' κεφ. ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἑλληνικὸν λεξιλόγιον τῆς Γενέσεως καὶ ἐξετάζει κυρίως τὰ ἐν αὐτῇ χρησιμοποιούμενα ποικίλα ὀνόματα τοῦ Θεοῦ τῶν Ἑβραίων, τὰς ἀποκαλύψεις του, τὰς ἐντολάς καὶ τὰς ἀνθρωπομορφικὰς ἐνεργείας του (σελ. 54). Ὅμιλεῖ ἐπίσης περὶ τοῦ λεξιλογίου τῆς «διαθήκης», περὶ τῆς λατρειᾶς τῶν ἀρχαίων Ἑβραίων καὶ τοῦ βίου αὐτῶν κ.ά. Εἰς τὸ γ' κεφ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Ἀλεξανδρινῆς Γενέσεως, ἀναφερομένη εἰς πλεῖστα γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ φαινόμενα αὐτῆς. Ὅρθως δὲ παρατηρεῖ καὶ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Ο' εἰς τὴν Γένεσιν, ἂν δὲν εἶναι ἐπακριβῶς ἡ γλῶσσα τοῦ κλασικοῦ πεζοῦ λόγου, πολὺ περισσότερον δὲν εἶναι μία παρεφθαρμένη (un jargon) Ἰουδαίω-αλεξανδρινῆ μὲ βαρβαρισμοὺς καὶ νεολογισμοὺς (σελ. 71).

Μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν ταύτην παρατίθενται τὸ κείμενον τῶν Ο' καὶ παρὰ πόδας αὐτοῦ τὰ σχόλια. Τὸ κείμενον ἔχει μεταφρασθῆ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν Ο' εἰς τὴν γαλλικὴν, μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας. Τὰ δὲ ἐπίσης ἐπιτυχῆ σχόλια εἶναι πλουσιώτατα καὶ ποικίλα καὶ δὴ φιλολογικά, ἱστορικά, θεολογικά κλπ., καὶ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον εἰδικὸν ἐβδομηκοντολογικὸν ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἐρμηνευτικόν. Τοῦτο δύναται εὐκόλως νὰ διαπιστώσῃ ὁ ἀναγνώστης, βλέπων προχειρῶς τὰ σχόλια εἰς τὸ Γέν. 1,1-31, ἐπὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ ἰδίως τοῦ ἀνθρώπου (σελ. 85-98), εἰς τὸ 2,8-14, ἐπὶ τῆς μορφῆς καὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς (σελ. 101-103), εἰς τὸ 3,15, ἐπὶ τοῦ ἀπογόνου (τοῦ «σπέρματος») τῆς προμήτορος Εὔας, ὁ ὁποῖος θὰ συντρίψῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ σατανᾶ καὶ θὰ πληγῆ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν πτέρναν μόνον (σελ. 109), εἰς τὸ 18,1-15, ἐπὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν Ἀβραάμ, παρὰ τὴν δρῦν Μαμβρῆ καὶ τῆς ἀναγγελίας τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰσαάκ (σελ. 173-176), εἰς τὸ 22,1-19, ἐπὶ τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ εἰς τὸν λόφον Moriija (σελ. 191-195), εἰς τὸ 28,10-22, ἐπὶ τοῦ ὄραματος τοῦ Ἰακώβ εἰς Βαιθηλ (σελ. 222-224), εἰς τὸ 32,23-33, ἐπὶ τῆς πάλης αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ Θεοῦ παρὰ τὸν ποταμὸν Ἰαβὸδ (σελ. 242-244) καὶ εἰς τὸ 48,1-22, ἐπὶ τῶν εὐλογιῶν τοῦ Ἰακώβ πρὸς τοὺς δώδεκα υἱοὺς αὐτοῦ (σελ. 302-305). Οὕτω τὰ σχόλια ταῦτα, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκει τις ἀκόμη καὶ ἐρμηνείας ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ συγγραφέων, ἐνθυμίζουσι ἐν πολλοῖς ὑπομνήματα εἰς τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως. Σημειωτέον ὅτι τὸ οὕτω σχολιαζόμενον κείμενον διαιρεῖται εἰς πολλὰς ἐνότητας (ὑπολογίζομεν ὅτι αὐταὶ εἶναι περίπου ἑκατὸν ἐβδομηκοντα). Ἡ τοιαύτη διαιρέσις νομίζομεν ὅτι εἶναι νέα. Ἐξ ὅσων διεπιστώσαμεν, δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι προἰὸν ἀντιγραφῆς ἐξ ἄλλων σχετικῶν ἐκδόσεων.

Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ κρινομένου ἔργου καταλαμβάνουσι χρησιμώτατοι πίνακες (indices) καὶ δὴ: 1) Πίναξ τῶν μεταξύ τῶν Ο' καὶ τοῦ μασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ διαπιστουμένων ἀνομοιοτήτων καὶ διαφορῶν, σχετικῶς πρὸς τὰ ἐν τῇ Γενέσει κύρια ὀνόματα (σελ. 321-324). (Ἀναφέρεται εἰς τετρακόσια περίπου ὀνόματα προσώπων, λαῶν καὶ τοπωνύμια, διὰ τὰ ὁποῖα ὀρθῶς παρατηρεῖται ὅτι ἔχουν μεταγραφῆ ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς συστήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι δύσκολον νὰ ἀναπαραχθῆ, ἕνεκα τοῦ ὅτι δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστὸν τὸ πρότυπον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν προκειμένῳ ὁ μεταφραστῆς) (σελ. 321). 2) Πίναξ τριακοσίων πενήκοντα σχεδὸν λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον ἐρεύνης εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν καὶ εἰς τὰ σχόλια τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου (σελ. 324-328). 3) Θεματικὸς κατάλογος περιέχων ὀγδοήκοντα περίπου γαλλικὰς λέξεις, χρησιμοποιηθείσας εἰς τὴν παρούσαν μετάφρασιν τῆς Γενέσεως (σελ. 328-329). 4) Πίναξ περιέχων παραπομπὰς εἰς ἑκατὸν τριάκοντα περίπου χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται διαφωνίαι μεταξύ Ο' καὶ μασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ, ἢ τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν σπουδαίας ἐρμηνείας τῶν Ἑλλήνων πατέρων (σελ. 329-333).

Ἐξ ὧσων προηγήθησαν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον εἶναι λίαν ἀξιόλογον. Δὲν πρόκειται μάλιστα ἐνταῦθα περὶ μιᾶς μεταφράσεως μόνον ἐκ τῶν Ο', καλῶς σχολιασμένης, ἀλλὰ καὶ περὶ μιᾶς σπανίας καὶ ὑποδειγματικῆς ἐργασίας, διὰ τῆς ὁποίας προβάλλεται ἡ ἑλληνικὴ Βίβλος καὶ συζητοῦνται σπουδαῖα ἐβδoμηκοντολογικὰ προβλήματα. Ἡ εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ κειμένου τῶν Ο' εἶναι πιστὴ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, χωρὶς ὅμως νὰ γίνεται καὶ δουλική. Εἶναι ὁμολογία, βατὴ καὶ εὐληπτος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ σχολιασμὸς αὐτοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ σχολιασμὸς οὗτος γίνεται ἐπιλεκτικῶς μόνον, τοῦθ' ὅπερ ἀνομολογεῖται καὶ ὑπὸ τῆς συγγραφῆς. Ἄλλ' ἐὰν ἐξετείνετο ἐφ' ὅλων τῶν χωρίων τῆς Γενέσεως, θὰ κατελάμβανε μεγίστην ἔκτασιν καὶ μάλιστα, ὡς γράφει ἡ Κα Harl, θὰ ἀπρητοῦντο πολλοὶ τόμοι διὰ νὰ σχολιασθῇ μόνον ἡ Γένεσις (σελ. 11). Πάντως τὰ σχόλια ταῦτα ἔχουν μεγάλην ἀξίαν, διότι δὲν εἶναι ἀπλῶς εἰδικὰ, ἀλλ', ὡς ἤδη εἴπομεν, ἔχουν καὶ ὑπομνηματικὸν χαρακτήρα. Πρόκειται δέ, γενικῶς εἰπεῖν, περὶ λαμπροῦ καὶ μοναδικοῦ εἰς τὸ εἶδός του συγγράμματος. Καὶ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι προβάλλονται δι' αὐτοῦ διεθνῶς καὶ τιμῶνται ἢ παλαίφατος ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Π. Διαθήκης τῶν Ο' καὶ ἡ ἑλληγιστικὴ μας γλῶσσα, νομίζομεν ὅτι ἐνδεικνύται ἡ κατάλληλος ἀξιοποίησις του ἐκ μέρους τῶν γαλλομαθῶν Ἑλλήνων θεολόγων καὶ κυρίως τῶν εἰδικῶς περὶ τὰς βιβλικὰς σπουδὰς ἀσχολουμένων.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Joachim Becker, *Esra / Nehemia*, Echter Verlag, Würzburg 1990, σελ. 124 (Die Neue Echter Bibel: Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung, Lfg. 25).

Εἶναι λίαν εὐφῆμως γνωστὴ ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Echter Bibel» («Die Heilige Schrift in deutscher Übersetzung: Das Alte Testament») ἐρμηνευτικὴ σειρά εἰς τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἡ ἐκπονηθεῖσα ἐκ μέρους δοκιμῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἐρμηνευτῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπιφανοῦς Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης, ἀειμνήστου Friedrich Nötscher. Αὕτη εἶχεν ἀρχίσει ἐκδιδομένη, παραλλήλως πρὸς ὅμοιαν σειράν διὰ τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης («Das Neue Testament»), ἐν τῇ γερμανικῇ πόλει Würzburg κατὰ τεύχη, μὲ πρῶτον τὸ βιβλίον τῶν Ψαλμῶν. Ἐνεκα τῆς εὐμενοῦς ὑποδοχῆς τῆς ὁποίας ἔτυχον τὰ ὑπομνήματα ταῦτα, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, ἀπεφασίσθη πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ὑπὸ τῆς ἐν Στουτγάρδῃ Ρωμαιοκαθολικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας (Katholische Bibelanstalt, Stuttgart) ἡ ἐπανεκδόσις τῆς ἐπιτυχημένης αὐτῆς ἐρμηνευτικῆς σειράς ὑπ' ἄλλην μορφήν καὶ δὴ συγχρονισμένην καὶ ἱκανοποιούσαν πλήρως τὰς σημερινὰς ἀνάγκας. Ἡ σειρά αὕτη διαφέρει τῆς προηγουμένης καὶ ὡς πρὸς τὸν τίτλον της, ὁ ὁποῖος εἶναι: «Die Neue Echter Bibel. Kommentar zur Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift» («Ἡ Νέα Echter Βίβλος. Ὑπόμνημα εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετάφρασιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς»), διότι χρησιμοποιεῖται ἐν αὐτῇ ἡ μνημονευθεῖσα Einheitsübersetzung. Τίτλοφορεῖται δὲ ἡ μετάφρασις αὕτη τοιουτοτρόπως (Einheitsübersetzung), διότι ἔχει ἐκπονηθῆ ὑπὸ τὰς εὐλογίας ὅλων τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἐπισκόπων τῆς Γερμανίας καὶ τῶν γερμανοφώνων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Προκειμένου μάλιστα περὶ τοῦ βιβλίου τῶν Ψαλμῶν καὶ ὅλων τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, ἡ ἐν λόγῳ μετάφρασις ἐξεπονήθη μὲ τὴν συνεργασίαν καὶ τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας τῆς Γερμανίας, γενομένη ἀποδεκτὴ τόσο ὑπ' αὐτῆς ὅσον καὶ ὑπ' ὅλων τῶν γερμανοφώνων Ρωμαιοκαθολικῶν Ἐκκλησιῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ τελευταία αὕτη μετάφρασις ἀπεκλήθη «οἰκουμενικῇ».

Ἐπὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ, λοιπόν, μετάφράσεως ταύτης γίνεται ὁ νέος ὑπομνηματισμὸς τῆς Βίβλου (Einheitskommentar), ὑπὸ διακεκριμένων ρωμαιοκαθολικῶν ἐρμηνευτῶν

εἰς τὸν γερμανόφωνον ἡῶρον, καὶ, διὰ τὴν παλαιοδιαθηκικὴν σειρὰν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Josef G. Ploger, βοηθοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κολωνίας, ὡς ἐπίσης καὶ ὑπὸ τοῦ Josef Schreiner, Καθηγητοῦ τῆς Π. Διαθήκης ἐν Würzburg, ἔνθα ἐκδίδεται καὶ ἡ νέα αὕτη σειρά. Ἡ ἐν λόγω «Neue Echter Bibel», ἐκδιδομένη τμηματικῶς ἀπὸ τοῦ 1980, θὰ ὀλοκληρωθῆ εἰς εἴκοσι πέντε τόμους ὑπὸ εἴκοσι περίπου ὑπομνηματιστῶν. Ἦδη ἔχουν ἐκδοθῆ μέχρι τοῦδε τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰ βιβλία τῆς Γενέσεως, τῶν Βασιλειῶν, τῆς Ἰουδαίου, τῆς Ἑσθῆρ κ.ά., ἐνῶ ἐτοιμάζεται ἡ ἐκδοσις τῶν Ψαλμῶν, τοῦ Β' Παραλειπομένων κ.ά. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐξεδόθη καὶ τὸ ὡς ἄνω ὑπὸ κρίσιν ὑπόμνημα εἰς τὰ βιβλία Ἑσδρα καὶ Νεεμίου, ὑπὸ τοῦ νέου σχετικῶς ἀλλ' ἐγκρίτου παλαιοδιαθηκολόγου, Καθηγητοῦ εἰς τὸ Simpelveld τῆς Ὀλλανδίας, Joachim Becker, ὅστις ἔχει ὑπομνηματίσει καὶ τὰ δύο βιβλία τῶν Παραλειπομένων. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐξετάζονται καὶ παρουσιάζονται ἐν συντομῇ ἀλλὰ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα τῶν ἐν λόγω βιβλίων, χωρὶς τὰς λεπτομερεῖς συζητήσεις ἐπὶ αὐστηρῶς εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν θεμάτων.

Οὕτως ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν θέσιν τῶν δύο βιβλίων εἰς τὸν κανόνα τῆς Π. Διαθήκης, ὡς ἐπίσης καὶ μὲ τὰς σχέσεις τούτων, τόσο μεταξὺ των ὅσον καὶ μετὰ τῶν βιβλίων τῶν Παραλειπομένων (σελ. 5). Τοῦτο εἶναι χρήσιμον, δεδομένου ὅτι τὰ βιβλία Ἑσδρα καὶ Νεεμίου ἀπετέλουν ἀρχικῶς ἐν ἐνιαίῳ ἔργῳ, τὸ ὁποῖον παλαιότερον διηρέθη εἰς δύο. Ἡ διαίρεσις αὕτη εἰσῆχθη ἕνωρις εἰς τοὺς Ο' καὶ τὴν Vulgata καὶ πολὺ βραδύτερον (1448) καὶ εἰς τὴν ἑβραϊκὴν Βίβλον. Ἄς ὑπενθυμίσωμεν δὲ ὅτι εἰς τοὺς Ο' ὑπάρχουν δύο βιβλία ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑσδρας» καὶ δῆ: Τὸ Α' Ἑσδρας ἡ ἱερεύς, τὸ ὁποῖον εἶναι δευτεροκανονικόν, καὶ τὸ Β' Ἑσδρας, τὸ πρωτοκανονικόν. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν Vulgata ὡς I Esdras εἶναι τὸ πρωτοκανονικὸν βιβλίον, ὁ καθ' Ο' Β' Ἑσδρας, καὶ ὡς II Esdras ὁ καθ' Ο' Νεεμίας, ἐνῶ ὡς III Esdras εἶναι ὁ καθ' Ο' Α' Ἑσδρας, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ὡς ἀπόκρυφον βιβλίον. Οὕτως ἀκριβῶς τιτλοφοροῦνται ταῦτα καὶ ὑπὸ τοῦ Becker (σελ. 5). Ὁρθότατα ὅμως παρατηρεῖται ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι σπουδαιότερα εἶναι ἄλλα προβλήματα, ὡς ἐκεῖνο τῆς πιθανολογουμένης ἐνότητος τῶν ἐν λόγω βιβλίων μετ' ἐκείνων τῶν Παραλειπομένων, θεωρουμένων καὶ τῶν τεσσάρων τούτων ὡς ἔργου ἐνός καὶ μόνου συγγραφέου, γνωστοῦ ἐν τῇ παλαιοδιαθηκικῇ ἐπιστήμῃ ὡς Χρονικογράφου. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶναι, βεβαίως, τὰ βιβλία Ἑσδρα καὶ Νεεμίου συνέχειαν τῶν βιβλίων τῶν Παραλειπομένων, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν καὶ ἐν ἐνιαίῳ μετ' αὐτῶν ἔργον. Ὁ σ., πάντως, θεωρεῖ, συναφῶς, ὅτι τὰ κεφάλαια 1-6 τοῦ Ἑσδρα (τοῦ καθ' Ο' Β') ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν Α' καὶ Β' Παραλειπομένων (σελ. 5), καὶ ὅτι, πιθανώτατα, καὶ τὰ κεφάλαια 7-10 τοῦ ἰδίου βιβλίου καὶ μάλιστα καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Νεεμίου ἔχουν συνταχθῆ ὡς μέρος τοῦ αὐτοῦ ἐνιαίου ἔργου τοῦ Χρονικογράφου (σελ. 5-6).

Ὁ σ. ὑποστηρίζει περαιτέρω, ὅτι σπουδαῖον εἶναι καὶ τὸ θέμα τῆς φιλολογικῆς ἰδιουτυπίας τῶν βιβλίων Ἑσδρα καὶ Νεεμίου, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως σχετίζεται πρὸς τὸ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, τῶν περιεχομένων ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Β' Ἑσδρα. Ἐνταῦθα ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ λεγόμενα ἀπομνημονεύματα (Memoiren) τοῦ Ἑσδρα, τὰ ὁποῖα περιέχονται κυρίως εἰς τὰ κεφάλαια 8-9 τοῦ βιβλίου τούτου, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Νεεμίου, τὰ ὁποῖα δὲν ἐξέρχονται τῶν κεφαλαίων 1-7 καὶ 11-13 τοῦ φερωνύμου βιβλίου, ἐνῶ τὰ κεφάλαια 8-10 αὐτοῦ εἶναι ἄσχετα πρὸς τὰ ἀπομνημονεύματα ταῦτα (σελ. 8). Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἐπιχειρεῖ μίαν σύγκρισιν τῶν δύο μεγάλων τούτων προσωπικότητων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ παρατηρεῖ, ὅτι ἡ θέσις τοῦ Νεεμίου ἀπὸ πλευρᾶς ἱστορικότητος εἶναι ἐνοικιωτέρα ἐκείνης τοῦ Ἑσδρα, διότι ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν μνημονεύεται ἐν Σοφ. Σειρ. 49,13 (σελ. 9). Ὡς γνωστόν, ἐν Σοφ. Σειρ. 44,1-50,21, ἔνθα ὁ λεγόμενος «Πατέρων ὕμνος», ἀναφέρονται τιμητικῶς μεγάλοι θρησκευτικαὶ προσωπικότητες τῆς Π. Διαθήκης, καὶ ἐν 49,13 ἀναφέρεται εὐφῆμως καὶ ὁ Νεεμίας. Ἐκεῖ ὁ ἀνέμενέ τις νὰ μνημονεύεται καὶ ὁ Ἑσδρας. Ἀλλ' ὅμως οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ἰδιαίτερος καὶ λεπτομερῶς ἀσχολεῖται ὁ σ. μετὰ τὸ ζήτημα τῆς χρονολογικῆς σχέσεως Ἔσδρα καὶ Νεεμίου (σελ. 10). Πρόκειται, ἀσφαλῶς, περὶ λίαν δυσχεροῦς ἐπιστημονικοῦ προβλήματος, διὰ τὴν λύσιν τοῦ ὁποῦ ἐχουν προταθῆ κατὰ καιροὺς ποικίλαι ἀπόψεις. Ἄς ὑπενθυμίσωμεν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς ἐν Β' Ἔσδρ. 7,9 καὶ Νεεμ. 1,1 σχετικὰς πληροφορίας, ὁ Ἔσδρας ἀπεστάλη (ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας) εἰς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸ 7ον καὶ ὁ Νεεμίας κατὰ τὸ 20ὸν ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρταξέρξου. Καὶ ἐπειδὴ ἐπιστεύετο ὅτι ἀμφοτέροι ἐδρασαν ἐπὶ τοῦ ἰδίου Ἀρταξέρξου, ἦτοι τοῦ Α', τοῦ Μακρόχειρος, ἐπεκράτησεν ἡ ἀποψις, ὅτι ὁ Ἔσδρας ἀφίχθη εἰς Ἱερουσαλὴμ τῷ 458 καὶ ὁ Νεεμίας τῷ 445 π.Χ. Βραδύτερον ἢ μὴς ὑπεστηρίχθησαν διάφοροι ἄλλαι ἀπόψεις, ἀνατρέπουσαι τὴν ὡς ἄνω χρονολογικὴν σειρὰν δράσεως τῶν δύο ἀνδρῶν. Μετὰ τὰς ἀπόψεις αὐτάς ἀσχολεῖται καὶ ὁ σ. ἐνταῦθα, ἐκφράζων τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ 458 ὡς ἔτους ἀφίξεως τοῦ Ἔσδρα εἰς Ἱερουσαλὴμ δημιουργεῖ πολλὰς δυσχερείας. Δὲν λαμβάνει ἕμως σαφῆ θέσιν ἐπὶ τοῦ ἀκανθώδους ζητήματος, ὥστε νὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν διαλευκάνσιν του. Οὕτως ἐξακολουθοῦν νὰ συζητῶνται ποικίλαι θεωρίαι ἐπ' αὐτοῦ. Θεωρεῖται, πάντως, πιθανώτερον, ὅτι ὁ Ἔσδρας ἐδρασεν ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Β', τοῦ Μνήμονος, καὶ ἀφίχθη εἰς Ἱερουσαλὴμ τῷ 398 π.Χ., καὶ ἐπομένως εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Νεεμίου, ἀφιχθέντος αὐτόθι τῷ 445 π.Χ.¹

Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἀσχολεῖται μετὰ τὰς θεολογικὰς ιδέας τῶν βιβλίων Ἔσδρα καὶ Νεεμίου, τὰς ὁποίας παρουσιάζει, εὐστόχως, ὡς ταῦτοσήμους πρὸς ἐκείνας τῶν βιβλίων τῶν Παραλειπομένων (σελ. 11). Καὶ ἐν τῷ τέλει τῆς Εἰσαγωγῆς παρατηρεῖ προσφῶς, ὅτι οἱ δύο οὗτοι μεγάλοι ἄνδρες τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ δὲν ἔχουν μὲν ἀφήσει ἔγνη εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἔχει ἐπιδράσει ἐπ' αὐτὴν καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ (σελ. 12).

Μετὰ τὴν περιεκτικὴν ταύτην καὶ περισπούδαστον Εἰσαγωγὴν παρατίθεται ἡ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν βιβλίων διεθνῆς ἐπιστημονικῆ βιβλιογραφία, περιλαμβάνουσα αὐτοτελῆ ὑπομνήματα καὶ πολλὰς εἰδικὰς, ἐρευνητικὰς ἢ μὴ, πραγματείας (σελ. 13). Ἐν συνεχείᾳ δὲ γίνεταί ὁ ὑπομνηματισμὸς τῶν βιβλίων ἐκ τῆς Einheitsübersetzung, ὡς προελέχθη, καὶ κατὰ τὸν συνῆθη εἰς πολλοὺς ὑπομνηματιστὰς τρόπον. Οὕτω παρατίθεται τὸ βιβλικὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει μέχρι δέκα πέντε περίπου στίχους ἀνὰ σελίδα, κάτωθεν αὐτοῦ παρατίθενται κριτικαὶ παρατηρήσεις, ἐπιστημονικῶς λίαν ἀξιόλογοι, καὶ παρὰ πόντους αὐτῶν ὑπάρχουν πλούσια σχόλια (σελ. 15-120). Δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι διὰ τὰ σχόλια ταῦτα ἔχουν ληφθῆ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τοῦ σ. καὶ πρόσφατα ἐπιστημονικὰ στοιχεῖα (ἐκ νεωτέρων ἐρμημάτων, μελετῶν κλπ.), τὰ ὁποῖα προσφέρουν ἐν προκειμένῳ πολλὰς δυνατότητας πρὸς βελτίωσιν ἢ καὶ ἀναθεώρησιν τινων ἐκ τῶν ἤδη γνωστῶν ἀπόψεων ἐπὶ διαφόρων ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅλου ἔργου παρατίθεται μακρὸς πίναξ τῶν ἐν αὐτῷ χρησιμοποιηθεισῶν συντηρήσεων (σελ. 121-124). Σημειωτέον ὅτι εἰς τὰ περιθώρια τοῦ κειμένου ὑπάρχουν πολυάριθμοι παραπομπαὶ εἰς διάφορα καὶ δὴ παράλληλα βιβλικά χωρία. Ἐξ ἄλλου, χάρις εἰς τὸν προηγμένον τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν τὸν ὁποῖον διαθέτει ὁ σοβαρὸς οὗτος ἐκδοτικὸς οἶκος, ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου εἶναι ὑποδειγματικῆ.

Τὸ ὡς ἄνω παρουσιασθὲν ἐρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ Καθηγητοῦ Becker εἶναι χρησιμώτατον ἔχει μόνον διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐρμηνείαν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν σχολιασμὸν σοβαρωτάτων γεγονότων τῆς μεταιχμαλωσιακῆς βιβλικῆς ἐποχῆς, περὶ τῶν ὁποίων

1. Τὴν ἀποψιν ταύτην ὑποστηρίζομεν καὶ ἡμεῖς ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. Βλ. II. Σιμωτᾶ, Βιβλιοκρισία εἰς P. P a v l o v s k y, Die Chronologie der Tätigkeit Esdras, ἐν «Θεολογία» 30 (1959), σελ. 145 ἐξ., T o ὕ α ὕ τ o ὕ, Νεεμίας, Θεσσαλονίκη 1960, σελ. 89-91 ('Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσ/νίκης), καὶ T o ὕ α ὕ τ o ὕ, Τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς θέσεως τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Νεεμίου, Ἀθήναι 1963, σελ. 66-67 ('Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας»).

γίνεται πολὺς λόγος εἰς τὰ βιβλία Ἔσδρα καὶ Νεεμίου, καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν βιβλικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν καθόλου ἱστορίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους. Οὕτω καὶ ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται βάσιμος καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα περὶ τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ ὑπομνηματισμοῦ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἀπὸ κοινοῦ μεταφράσεως τῆς Π. Διαθήκης γνώμη, ὅτι τοῦτο κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν παλαιοδιαθηρικῶν ρωμαιοκαθολικῶν ὑπομνημάτων εἰς τὴν γερμανικὴν.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Ἡ λ ί α Β ο υ λ γ α ρ ά κ η, *Χριστιανισμὸς καὶ Κόσμος* (Προσεγγίσεις καὶ τομές), Ἀθήνα 1991, σελ. 388.

Πρόκειται γιὰ «Πανεπιστημιακὲς σημειώσεις», πού ὁ Καθηγητὴς κ. Βουλγαράκης (καὶ νέος Πρόεδρος τοῦ Πουμαντικοῦ Τμήματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) συγκρότησε γιὰ τὸ νέο μάθημα τοῦ Τμήματος, με τίτλο «Διάλογος Χριστιανισμοῦ καὶ Κόσμου». Ὁ τόμος εἶναι ἀρμονικὰ συνταιριασμένος, γιὰ νὰ βοηθηθεῖ ὁ συγγραφέας, ὁ θεολόγος, ὁ χριστιανὸς στὸ διάλογό του με τὸν Κόσμο σήμερα, καὶ χωρίζεται σὲ τέσσερα Μέρη. Στὸ Α', πού τιτλοφορεῖται «Γιὰ μιὰ Χριστιανικὴ αὐτεπίγνωση τῆς ἐποχῆς μας», περιλαμβάνονται τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια: Ἡ ζωὴ τοῦ Χριστιανοῦ στὸ σύγχρονο κόσμο — Ἡ ἀνανέωση τῆς Ἐκκλησίας — Θεολογία σαρκούμενη — Ἀποψη γιὰ τὴν ἐκκοσμίκευση — Συντηρητικοὶ καὶ φιλελεύθεροι — Τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς μετάνοιας, καὶ Σκέψεις γιὰ τὴν ἐξομολόγησι. Στὸ Β' μέρος, «Δοκιμὲς γιὰ ἓνα σύγχρονο χριστιανικὸ λόγο», ἔχουμε τ' ἀκόλουθα μελετήματα: Πρῶτα ὁ ἄνθρωπος ὕστερα ὁ Θεὸς — Τριαδολογικὴ παρέμβαση στὰ πράγματα τοῦ κόσμου — Μιὰ σύγχρονη ἐρμηνεῖα τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας — Ἐρωταποκρίσεις γιὰ τὴν ἀγάπη — Θεολογικὴ προσέγγισι στὴ συνάντησι με τὸ ἄλλο φύλο. Στὸ Γ', «Ἐπίκαιρες ἀπαιτήσεις σὲ κλασικὰ ἐπιχειρήματα», βρῖσκουμε τὰ παρακάτω θέματα: Εἶναι ἡ πίστις γιὰ τὸ ἀρχεῖο; — Συμβιβάζεται ἡ πρόγνωση τοῦ Θεοῦ με τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου; — Σέβεται ὁ Θεὸς τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου; — Ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου — Ταύτισις χριστιανικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικῆς — Τὸ θαῦμα καὶ τὰ θαύματα. Στὸ Δ' καὶ τελευταῖο μέρος, τιτλοφορούμενο «Συμβολὴ τῆς Πατερικῆς σκέψης γιὰ τὸ σήμερα», ἔχουμε τέσσερα μελετήματα: Ἀπόψεις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴ φτώχεια — Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ — Γιὰ τὸν ἔρωτα στὸς Πατέρες — Κρίσεις τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου γιὰ τὸ ἐκκλησίασμα τῆς ἐποχῆς του.

Ἔδωκα τὰ περιεχόμενα τοῦ τόμου, πού ἀποτελοῦν ἐνδεικτικὴ παρουσίασι τοῦ ἐνδιαφέροντος με τὸ ὅποιο τάντιμετωπίζει ὁ σύγχρομος ἀναγνώστης — καὶ ὄχι μονάχα ὁ Φοιτητὴς. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα τὰ εἶχα διαβάσει παλαιότερα, ὅταν δημοσιευόταν κάπου, μεμονωμένα. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, τώρα, φυλλομετρώντας τὸ βιβλίον, ἐνωθα τὴν ἀνάγκη γιὰ νὰ ξαναἰδῶ καὶ νὰ ἐντρυφήσω πάλι καὶ πάλι στὸ σαφὴ καὶ καθαρὸ λόγο τοῦ συγγραφέα τους. Θὰ συνιστοῦσα στὸ φίλον συγγραφέα νὰ ἐκδώσει καὶ νὰ κυκλοφορήσει καὶ γιὰ τὸ πλεονέκτερο κοινὸ αὐτὸ τὸν τόμον, γιὰτὶ περιέχει σημαντικώτατα κείμενα, με μιὰ γλῶσσα καὶ μιὰ εἰλικρίνεια πού αἰχμαλωτίζει καὶ φωτίζει εὐγενικὰ καὶ τίμια τὸν ἀναγνώστη.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

John Chryssavgis, *Ascent to Heaven* (the theology of the human person according to Saint John of the Ladder), ed. «Holy Cross Orthodox Press», Brookline, Mass., 1989, pp. 270.

Ἰδοὺ ἐν' ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα θεολογικὰ βιβλία, πού κυκλοφόρησαν τελευταῖα καὶ πού ἀφοροῦν στὴν θεολογία τῶν ἁγίων Πατέρων, σὲ σχέση πάντα με τὸν σύγχρονον ἐν-

θρωπο. Πρόκειται γὰρ τὴν ἐπὶ διδασκαλίᾳ διατριβὴν τοῦ παλαιοῦ μαθητοῦ μας Διακόνου π. Ἰωάννου Χρυσαιγγῆ, ποῦ ὑποστήριξε πρὶν λίγα χρόνια στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης μὲ θέμα «"Ανοδος εἰς Οὐρανὸν — ἡ θεολογία τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου κατὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τῆς Κλίμακος»». Τὴν ἔκδοσιν προλογίζει θερμὰ ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας κ. Στυλιανός, καθηγητῆς τῆς Δογματικῆς καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Πνευματικότητος στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σύδνεϋ, ὅπου καὶ ὁ π. Ἰωάννης διδάσκει τὸ μάθημα τῆς Θεολογίας τῶν Πατέρων.

Ὁ σ. ἔχει γράψει κ' ἐκδώσει κι ἄλλα βιβλία, μὲ τὰ ὁποῖα πλουτίζει τὴν ὀρθόδοξην βιβλιογραφίαν. Ὅμως, ἡ μελέτη τοῦ αὐτῆ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τῆς Κλίμακος καὶ τὴν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου διδασκαλίαν-θεολογίαν τοῦ τὸν τοποθετεῖ δίκαια στὴν πρώτη σειρά τῶν μελετητῶν τῆς πατερικῆς θεολογίας, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κλίμακος. Τὸ τονίζει ὁ Σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος στὸν Πρόλογον τοῦ βιβλίου, μὰ τὸ βλέπει καὶ ὁ ἀναγνώστης στὴν κάθε ἀράδα τῶν ὀκτῶ κεφαλαίων τῆς διατριβῆς, ὅτι δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα στὶς πηγὰς καὶ στὰ βοηθήματα, ἐδῶ, ἀλλὰ ἡ μὲ τὴν καρδίαν καὶ τὸ νοῦ μελέτη τῆς Κλίμακος καὶ ἡ προσφορὰ κατόπιν τῆς μελέτης καὶ τῆς πείρας στὸν ἀδελφόν, μὲ ἀγάπην. Ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἐξομάλυνσιν τῶν σχετικῶν μὲ τὸν Συγγραφέαν καὶ τὶς πηγὰς τοῦ προβλημάτων (σελ. 3-35), ὁ σ. ἐξετάζει σὲ βάθος τὰ θέματα Σῶμα-Σάρξ, Καρδία, Νοῦς, Χαροποιὸν Πένθος: τὸ διπλὸ χάρισμα τῶν δακρύων, ὁ ἀσκητικὸς Ἄγων τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, Ὑπακοὴ καὶ πνευματικὸς Πατήρ, τὸ Ἀνθρώπινον Πρόσωπον ἐν Προσευχῇ (σελ. 36-255). Ἀκολουθοῦν τὰ Συμπεράσματα καὶ ἡ κατ' ἐπιλογὴν Βιβλιογραφία καὶ Πίνακες ὀνομάτων. (Σὲ ἄλλη ἔκδοσιν, ὁ σ. πρέπει νὰ συμπεριλάβει καὶ τὸν Ματθαῖον Βλάσταρον στὸν κατάλογον τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὴν Κλίμακα. Ὅπως ἔχω γράψει παλαιότερα, τὸ 1978, ἐτοιμάζω γὰρ ἔκδοσιν τῆ μεταφράσεως τῆς Κλίμακος, σὲ μιὰ ἑλληνικὴ γλῶσσα καθαρὴ καὶ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀραμαϊσμοὺς καὶ ἑβραϊσμοὺς, καμωμένη ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον, νομοκανονολόγον καὶ φίλον τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τῆς ἡσυχαστικῆς θεολογίας Ματθαῖου Βλάσταρου).

Καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ-θεολογικὴ διαπραγματεύσει ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν γὰρ τοὺς νεώτερον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκδοσιν ἀπὸ τὸν «Holy Cross Orthodox Press» ἀξιεπίκαιρη — ἀν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴν... παραπομπὴν τῶν Παραπομπῶν στὸ τέλος τοῦ κάθε κεφαλαίου ἄλλοι καὶ σὲ ἄλλα βιβλία, ἴσως συγχαίρεται, ἀλλὰ ἐδῶ δὲν ἐπιτρέπεται τὸ ξεχωριστὰ τῶν ὑποσημειώσεων. Ὅταν μιλάει ὁ σ. γὰρ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων τῆς πατερικῆς νηπιτικῆς θεολογίας, θέλουμε νὰ βλέπουμε ἀμέσως ποῦ ἀκριβῶς στηρίζεται. Θὰ συνιστοῦσα στὴν ἐπανέκδοσιν νὰ τοποθετηθοῦν οἱ ὑποσημειώσεις — ἔστω καὶ μὲ μιὰ πρόσθετη δαπάνη γὰρ τὴ σελιδοποίησιν — στὴν κανονικὴν τοὺς θέσει.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Στυλιανοῦ (Χαρκιανᾶκη), Ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας, *Στὸ περιθώριον τοῦ Διαλόγου (1980-1990)*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1991, σελ. 172.

Στὸν κομψὸ αὐτὸ τόμον περιέχονται δεκαοχτὼ κείμενα, πολὺ σημαντικὰ, ποῦ συνεχίδονται, γὰρ νὰ σημαδέψουν τὴ συμπλήρωσιν δέκα χρόνων ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἐπισήμου Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς. Ὁ Σεβασμιώτατος συγγραφέας τῶν κειμένων αὐτῶν, συμπρόεδρος στὸν Διάλογον μὲ τὸν Καρδινάλιον Willebrands, γνωρίζει καλὰ τὶς δυσκολίας καὶ τὰ προβλήματα, καθὼς καὶ τὰ ἐμπόδια σ' αὐτὸ τὸν Διάλογον, ἀλλὰ καὶ δέχεται (μαζὶ μὲ τὸν ἄλλο ἀντιπρόσωπον τοῦ Οἴκουμ. Πατριαρχείου, Μητροπολίτην Περγᾶμου Ἰωάννην Ζηζιούλα), πολλὰς ἐπιθέσεις ἀπὸ καλοπροαίρετους καὶ μὴ κριτὰς τῶν θεμάτων καὶ τῆς προόδου τοῦ Διαλόγου. Οἱ λεπτομερεῖς θέσεις τοῦ ἁγ. Αὐστραλίας στὰ παραπάνω θέματα καταχωρίζονται στὶς πολυσέλιδες Ἐκθέσεις,

πού υποβάλλουν οἱ δύο σοφοὶ Ἱεράρχαι τοῦ θρόνου πρὸς τὴν ἁγ. Ἱερὰ Σύνοδο τοῦ Οἴκου. Πατριαρχείου, οἱ ὁποῖες, ὅμως, Ἐκθέσεις καὶ τὰ σχετικά Κείμενα, «λόγω τοῦ ἄκρως ἀπορρήτου καὶ ὑπηρεσιακοῦ χαρακτῆρος των, θὰ παραμείνουν ἀσφαλῶς ἐπὶ μακρὸν ἀκλόμη ἀδημοσίευτα, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει μὲ τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα καὶ ἄλλων ὀργανισμῶν» (σελ. 11). Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, τὰ κείμενα τοῦ παρόντος τόμου ἔχουν ἓνα φοβερὸ ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ περιέχουν ἀρκετὲς σελίδες, ἀφιερωμένες στὸ Διάλογο, ἢ ἀπαντοῦν σὲ «κατηγόρους ἢ ἀπροκαλύπτους συκοφάντες» τοῦ συγγραφέως, σχετικά μὲ τὶς θέσεις του. Ἐνα βιβλίον πού θὰ προκαλέσει ἴσως συζητήσεις, μὰ θὰ γαληνέψει καὶ συνειδησεις πού δὲν εἶναι σωστά πληροφορημένες.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

«Λαογραφία» — Δελτίον τῆς Ἑλλην. Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, τόμος ΛΕ', 1987-1989, Ἀθήναι 1990, σελ. 550.

Μὲ τοῦτον τὸν ἐπιβλητικὸ καὶ καλοτυπωμένο τόμο ἡ «Λαογραφία» γιορτάζει τὰ ὀγδοντάχρονα τῆς (1909-1989). Συγχαίρουμε κ' εὐχόμαστε στὸ ἤδη μακρόβιο «Δελτίον» νὰ τὰ... χιλιάσει, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ μας πολιτισμοῦ γενικώτερα.

Ἡ περιοδικὴ αὐτὴ ἐκδοση τῆς «Λαογραφίας» πού εἶναι τόσο γνωστὴ ὥστε νὰ μὴν ἔχει ἀνάγκη νὰ τὴν παρουσιάσουμε στοὺς ἀναγνώστες τῆς «Θεολογίας», εἶναι μιὰ ζωντανὴ παρουσία καὶ παρουσίαση τῶν λαογράφων καὶ τῶν λαογραφικῶν θεμάτων μας στὴν ἐπιστῆμη καὶ στὴ ζωὴ. «Ὅταν πάρεις τὸν τόμο στὰ χέρια σου, δὲν τὸν ἀφήνεις γι' ἀργότερα ἢ γιὰ μεθαύριο. Τὸν ξεφυλλίζεις καὶ τὸν προγραμματίζεις γιὰ τὴν πρώτη εὐκαιρία χρόνου, μὴ ἀναβάλλοντας τὴ χαρὰ τῆς ἐπαφῆς καὶ τῆς ἐπικοινωνίας. Λίγα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ θὰ μπορούσαν νὰ καυχθοῦν, πὼς πετυχαίνουν κάτι τέτοιο!

Ὁ πανηγυρικὸς αὐτὸς τόμος τῆς «Λαογραφίας» περιέχει πλούσια λαογραφικὴ ὕλη. Δὲν μπορούμε ν' ἀναφερθοῦμε σὲ λεπτομέρειες, ἀλλὰ θὰ δώσουμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ περιεχόμενα—ὀνόματα, γιὰ μιὰ στοιχειώδη ἐνημέρωση τῶν ἀναγνοστών μας. Στὸ Α' Μέρος γράφουν γιὰ τὰ 80 χρόνια τοῦ Περιοδικοῦ ὁ Πρόεδρος τῆς Ε.Λ.Ε. Καθηγητῆς Δημ. Σ. Λουκάτος, πού προλογίζει, καὶ ὁ Ὁμότ. Καθηγητῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν Δημ. Β. Οἰκονομίδης, πού ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας—ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἴσαμε σήμερα. Στὸ Β' Μέρος δημοσιεύονται πρωτότυπα λαογραφικὰ μελετήματα τῶν Β. Γ. Βαλαώρα, Μ. Γ. Μερακλή, Στ. Δ. Ἡμελλου, Β. Πουῆχερ, Θ. Σιαπκαρᾶ-Πιτσιλλίδου, Σ. Ν. Φιλιππίδη, Μ. Ἀλ. Ἀλεξιάδη, Β. Δ. Κυριαζοπούλου, Χρ. Θ. Οἰκονομοπούλου, Δ. Σ. Μπενέκου, Ἀ. Μπίμπη-Παπαστυροπούλου, Μ. Δ. Μιράσετζη, Μ. Β. Ἀσβέστη, Ν. Ι. Σφακιανοῦ καὶ Γ. Ν. Αἰκατερινίδη. Στὸ Γ' Μέρος ἔχουμε τὰ «Σύμμεικτα», ὅπου ὑπογράφουν οἱ Δ. Α. Τσίριμπας, Κ. Δ. Εὐθυμίου, Δ. Ε. Γκαραλιάκος, Θ. Παπαθανασόπουλος, Μ. Κιτρομηλίδου καὶ Γ. Κ. Χατζόπουλος. Στὸ Δ' Μέρος ὁ Καθηγητῆς Δημ. Σ. Λουκάτος γράφει γιὰ τὴ σημασία τῶν μικρῶν «Κοινωνικῶν Εἰδήσεων» τῆς Δημοσιογραφίας. Στὸ Ε' Μέρος κρίνονται ἀπὸ εἰδικούς συνεργάτες τῆς «Λ» ἑλληνικὰ καὶ ξένα βιβλία καὶ περιοδικὰ πού ἐνδιαφέρουν τὴ Λαογραφία. Στὸ ΣΤ' καταχωρίζονται τὰ Πεπραγμένα τῆς Ε.Λ.Ε. τῶν τριῶν ἐτῶν πού καλύπτει ὁ ΛΕ' τόμος, ἐνῶ παράλληλα ἐκτίθενται καὶ οἱ προσαρμογὲς τῶν κατευθύνσεων καὶ τῆς ὕλης τοῦ Περιοδικοῦ πρὸς τὴ διεθνή λαογραφικὴ κίνηση, τὰ Συνέδρια, τὴ Βιβλιογραφία. Στὸ τέλος δημοσιεύονται καὶ τὰ Νεκρολογικὰ σημειώματα, πού ὑπογράφει ὁ Πρόεδρος τῆς Ε.Λ.Ε. καὶ Δι/ντῆς τοῦ Περιοδικοῦ. Στὸ Ζ' Μέρος δημοσιεύονται κείμενα «Μνήμης καὶ Τιμῆς», πού ἀφοροῦν στὰ πρόσωπα τῆς Ε.Λ.Ε. (ἐδῶ ὑπάρχει μνεῖα τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, πρώτου Προέδρου τῆς Ἐταιρείας καὶ Δι/ντοῦ τοῦ Περιοδικοῦ), καθὼς καὶ σὲ

δημοσιεύματα με κρίσεις ἢ σχόλια γιὰ τὸ Περιοδικὸ ἢ τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας. Τὸ Η' καὶ τελευταῖο Μέρος περιέχει τὸ σύγχρονο «δυναμικὸν» τῆς Ε.Λ.Ε. (Μέλη, Δ. Σ. κ.λπ.). Ἀξιζοῦν συγχαρητήρια στὸ Δι/ντὴ τῆς «Λ» καθηγητῆ κ. Δ. Σ. Λουκάτο, καθὼς καὶ στοὺς συνεργάτες του σ' αὐτὸ τὸ πνευματικὸ ἔργο-κατόρθωμα.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἄρχιμ. Ἀθανασίου Γ. Σιαμάκη, *Κλεωνίδου Εἰσαγωγή Ἀρμονικῆ* (κείμενο-μετάφρασι-εἰσαγωγή-σχόλια-σχήματα), Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 78.

Ἀπὸ τὸν ἐπίτιτλο τοῦ ἔργου «Ἀρχαῖοι Ἕλληνες Μουσικοὶ» μπορεῖ κανεὶς ἴσως νὰ ἐλπίζει, πὼς θ' ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλα ἔργα, στὴν ἴδια σειρά. Μακάρι. Γιατί, με τὴν ἐπιμέλεια ποὺ εἶναι συνταγμένο τὸ βιβλίον τοῦτο, μπορεῖ εὐκόλα νὰ πιστέψει κανεὶς, πὼς θὰ ἦταν εὐτύχημα καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους Μουσικοὺς (νὰ πέσουν στὰ χέρια τέτοιων εὐσυνειδήτων ἐρευνητῶν), μὰ καὶ γιὰ τοὺς ἀναγνώστες (νὰ χαροῦν ὑπεύθυνα ἐκδεδομένα κείμενα, σὲ γλαφυρὲς μεταφράσεις καὶ χρήσιμα σχόλια). Ὁ πανοσιολογιώτατος σ. εἶναι ἄξιος ἐπαίνων γιὰ τὴ φιλολογικὴ καὶ τὴ μουσικολογικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου, ποὺ γιὰ νὰ τὸ ἐκδώσει, τὸ ἐξόπλισε —πὲρ' ἀπὸ τὴν ὠραία μετάφραση— με τὴν ἐπαρκῆ Εἰσαγωγή, χρησιμώτατα σχόλια καὶ πρωτότυπα σχήματα, κ' εὐρητήριο στὸ τέλος. Ὁ σ. δὲν ἀγνοεῖ τὴ χειρόγραφη παράδοση, οὔτε τίς ὡς τὰ τώρα ἐκδόσεις, ποὺ ἀξιοποιεῖ καὶ με τὸ παραπάνω. Τὸ ἔργο ἦταν χωρισμένο σὲ δεκατέσσερα κεφάλαια, ποὺ ὁ σ. τὰ διατηρεῖ, ἀλλὰ τὰ διαιρεῖ —γιὰ πρακτικὸς καὶ φιλολογικὸς λόγους— σὲ μικρότερες παραγράφους. Ὅπως εἶναι γνωστό, στὸ ἔργο ἀναπτύσσονται τὰ ἑπτὰ μέρη τῆς ἀρμονικῆς πραγματείας (περὶ φθόγγων, διαστημάτων, γενῶν, συστήματος, τόνου, μεταβολῆς καὶ μελοποιίας). Καὶ ὅπως σημειώνει ὁ σ., ἡ «Εἰσαγωγή τοῦ Κλεωνίδου εἶναι ἔργο πηγῆ γιὰ τοὺς ἀσχολούμενους με τὴ μουσικῆ... Ἡ παρούσα ἔκδοσι δίνει τὴν εὐχέρεια στοὺς ἐνδιαφερομένους νὰ ἔχουν στὴ βιβλιοθήκη τους τὸ ἔργο αὐτὸ σὰν πνευματικὸ τους κτῆμα στὸ πρωτότυπο, σὲ μετάφρασι καὶ με σχόλια. Ἡ μετάφρασι ἐκπονήθηκε στὴν ἀπλὴ ὀμιλουμένη γλῶσσα, ὅπου δὲ διαπιστώθηκε ἡ ἀνάγκη περισσοτέρων ἐπεξηγήσεων ἢ συμπληρώσεων, σημειώνονται μερικὰ σχόλια» (σελ. 7)

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Λίνου Πολίτη (†), *Κατάλογος Χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος* (ἀρ. 1857-2500), Με τὴ συνεργασία Μαρίας Α. Πολίτη, (Πραγματεία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 54), Ἀθῆναι 1991, σελ. μς' +580.

Ὅσοι ἀνεβαίνουν τίς σκάλες τοῦ β' ὀρόφου τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, γιὰ ἔρευνες στὰ Χειρογράφα, αἰσθανόμεσταν (κ' αἰσθανόμεσθε) χρόνια τώρα τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ἐνὸς Καταλόγου τῶν Χειρογράφων —παρ' ὅλη τὴν προθυμία καὶ τὴν εὐγένεια τῶν ἐκεῖ ἀρμοδίων-Ἐπιμελητῶν. Ὅπως εἶναι στοὺς ἀσχολούμενους με τὰ χφφ γνωστό, ἔγιναν πολλὲς προσπάθειες γιὰ τὴ σύνταξη Καταλόγου (ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ Τμήματος Χειρογράφων, τὸ 1866 καὶ μετὰ: Σ.Κ. Οἰκονόμος, Γ. Κρέμος, Ἴω. Σακκελιῶν). Τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἔργο ἔχουμε τὸν πρῶτο τυπωμένο Κατάλογο, συμπληρωμένο μετὰ τὸ θάνατό του ἀπὸ τὸ γιό του Ἀλκιβιάδην, κ' ἐκδεδομένο με τὴ φροντίδα τοῦ Ἐφόρου Κων/δῆ (τὸ 1892). Αὐτός, ὅμως, ὁ Κατάλογος, ἐπαρκῆς γιὰ τὴν ἐποχὴ του, περιλαμβάνει ἕνα μέρος μόνο τῶν Χειρογράφων. Συγκεκριμένα, περιέχει τὴν περιγραφή 1856 χφφ, ἀπὸ ἕνα σύνολο ποὺ πλησιάζει σήμερα τίς 4000! Ἐπειδὴ, ὥστόσο, ἡ καταλογογράφηση χειρογράφων δὲν εἶναι εὐκόλη ὑπόθεσι, καὶ ἀπαιτεῖ, πὲρ' ἀπὸ τὸν εἰδικὸ ἄνθρωπο-ἐρευνητῆ, καὶ πάρα πολὺ χρόνο, τίς περισσότερες φορές, ὅσοι κοπιᾶζουσι γιὰ τέτοια ἔργα, φεύγουσι ἀπὸ τὴ ζωὴ πρὶν

ἐκδοθεῖ σὲ βιβλία ὁ κόπος τους (ὅπως ἔγινε μὲ τὸν Σακκιελίωνα· καὶ ὅπως ἔγινε καὶ μὲ τὸν ἀείμνηστο Λίνο Πολίτη). "Ἄν, μάλιστα, προστεθοῦν σ' αὐτὲς τὶς δυσκολίες, καὶ τὰ οἰκονομικὰ ἢ τυπογραφικὰ προβλήματα, τότε καταλαβαίνει κανεὶς τί ἄθλος εἶναι ἡ πραγμάτωσις ὡς τὸ τέλος, καὶ ἔκδοσις ἐνὸς Καταλόγου Χειρογράφων, μὲ τὶς σύγχρονες ἐπιστημονικὲς ἀπαιτήσεις, —ὅπως αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ Καταλόγου, ποὺ δικαιολογημένα τὸν περιμέναν Ἕλληνας καὶ ξένοι ἐπιστήμονες, μὲ φοβερὸ ἐνδιαφέρον, ἀπὸ χρόνια.

Ὁ Κατάλογος αὐτός, ποὺ περιλαμβάνει τὰ χφφ ἀρ. 1857-2500, πέρασε πολλὰ ἐμπόδια, γὰρ τὰ ὁποῖα μᾶς μιλεῖ ὁ συνάδελφος τοῦ Πολίτη στὸ Πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης καὶ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν Καθηγητῆς κ. Μ. Ι. Μανούσας, ποὺ προλογίζει τὴν ἔκδοσις. Σωστὴ Ὀδύσεια! Ἐπιτέλους, ὕστερ' ἀπὸ τὴ διάλυσις τῶν Τυπογραφείων ποὺ εἶχαν ἀναλάβει (καὶ προχωρήσει) τὴν ἐκτύπωση, τὸ θάνατο τοῦ Πολίτη, (ποὺ ἄφησε τὴν τελευταία πνοὴ καὶ τὴν πέννα τοῦ γράφοντος τὴ β' σελίδα τῆς Εἰσαγωγῆς) καὶ ὅλες τὶς σχετικὲς ἐμπλοκὲς, σήμερα μποροῦμε νὰ χαροῦμε τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο τελειωμένο! Κ' ἔφτασε, τὸ σημαντικὸ αὐτὸ καὶ πραγματικὰ ἔργον τοῦ ἀλησμόνητου Πολίτη, σ' αὐτὸ τὸ τέλος, ὅπως λέει ὁ Καθηγητῆς κ. Μανούσας, «μὲ τὴ φροντίδα... καὶ τὴν ἐπιμονὴ τῆς στοργικῆς του κόρης κ. Μαρίας Πολίτη, ποὺ ἦταν ἐπὶ χρόνια καὶ ὁ κύριος συνεργάτης καὶ βοηθὸς του γιὰ τὴ σύνταξιν καὶ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ Καταλόγου, καὶ ποὺ ἐπωμίσθηκε τὸ βαρὺ χρέος νὰ συμπληρώσει τὴν Εἰσαγωγὴν καὶ τὰ διάφορα ἄλλα κενὰ» (σελ. θ'). Πράγματι, ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν ἐρευνητῶν, ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦν τὸν πολῦτιμο αὐτὸν Κατάλογο, δὲν θὰ σταματᾷ μόνο στὸν Λίνο Πολίτη, ἀλλὰ θὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὴν κόρη, μαθήτρια, ἀχώριστη συνεργάτιδα καὶ βοηθὸς του, τὴν κ. Μαρίαν Πολίτη, ποὺ φρόντισε ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς ὀλοκληρώσεως τοῦ ἔργου μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ πατέρα της.

Τὸ κύριον σῶμα τοῦ Καταλόγου ἀποτελεῖ ἡ περιγραφή τῶν Χειρογράφων (σελ. 1-501), στὴν ὁποία, φυσικὰ, ἔχει ἀκολουθηθεῖ τὸ σύστημα ποὺ ἔχει καθορίσει ὁ ἀείμνηστος Πολίτης στὸ βιβλίον του «Ὁδηγὸς Καταλόγου Χειρογράφων» (1961), γνωστὸ ἀπὸ χρόνια κυρίως τοῖς «παλαιογραφοῦντας». ("Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ, ὡς ὁ Λ. Πολίτης, ὅσο κι ἂν εἶναι γνωστὸς τοῦ κυρίως ὡς νεοελληνιστῆς, ἔχει ἀφιερῶσει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του καὶ τῶν ἐρευνῶν του στὶς παλαιογραφικὰς σπουδὰς, γιὰ τὶς ὁποῖες δικοὶ μας καὶ ξένοι εἰδικοί τὸν ἐκτιμοῦσαν ἰδιαίτερα. Εἶναι γνωστὸ ἄλλωστε, ὅτι, νέος φιλόλογος ἀκόμη, ὑπηρετήσῃ ὡς Ἐπιμελητῆς Χειρογράφων τῆς Ε.Β.Ε., 1929-1943). Στούς ἐρευνητάς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιγραφή τῶν Χειρογράφων, εἶναι πολῦτιμα καὶ τὰ Ἐυρετήρια, ποὺ μᾶς δίνουν τόσο συστηματικὰ τὸ «κλειδί» τῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ ὀγκώδους αὐτοῦ τόμου: α) Περιεχομένου, β) Παλαιογραφικὸ-σύμμεικτον, γ) χρονολογημένων κωδικίων, δ) τῶν ἀρχαίων ἔργων ἀγνώστων ἢ ὀλιγώτερον γνωστῶν (Incipit), καὶ ε) Graecitatis (ἰδιωματικῶν λέξεων). Συναφῶς ὁ Καθηγητῆς κ. Μανούσας σημειώνει στὰ Προλεγόμενα του: «Θὰ ἤθελα μονάχα νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι ἡ συλλογὴ αὐτὴ τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης εἶναι, μετὰ τὶς συλλογὰς τῶν χειρογράφων τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἡ πλουσιότερη τῆς Ἑλλάδος (ὁ σημερινὸς ἀριθμὸς τῶν πλησιάζει τὶς 4.000) καὶ μία ἀπὸ τὶς πλουσιότερες τοῦ κόσμου. Καὶ νὰ ὑπογραμμίσω, ὅτι ὁ Κατάλογος αὐτός τοῦ Λίνου Πολίτη, τοῦ διαπρεπέστερου Ἑλληνα παλαιογράφου καὶ κωδικολόγου μὲ διεθνή ἀναγνώρισιν, ποὺ παρουσιάζει ὅλα τὰ σημάδια τῆς μεγάλης ἐμπειρίας του καὶ τῆς ἀπαράμιλλης μεταδοτικότητος καὶ εὐσυνειδησίας του, καὶ ποὺ εἶναι ἐφοδιασμένος μὲ τὸ χρησιμότατον Ἐπίμετρο καὶ μὲ πολλὰ καὶ πλούσια Εὐρετήρια (ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ, ὅπως τὸ «Παλαιογραφικὸν καὶ Σύμμεικτον» καὶ ὁ πίνακας «Graecitatis», εἶναι ἀπὸ τὶς δικῆς του καινοτομίαις), θὰ προσφέρει στοὺς ἐρευνητὰς πλουσιότατον ὄλικόν γιὰ μελέτην καὶ δημοσιεύσεις. Συγχρόνως, ὅμως, θ' ἀποτελέσει καὶ ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς —Ἕλληνες καὶ ξένους— συντάκτες παρομοίων ἐπιστημονικῶν Καταλόγων καὶ θὰ δώσει λαβὴν στὴ συζήτησιν ἐνδιαφερόντων μεθοδολογικῶν προβλημάτων» (σελ. ι').

Μαζὶ μὲ τὴ χαρὰ μας, ὡς ἐκφράσουμε καὶ τὴν ἐλπίδα: νὰ ἰδοῦμε, πρὶν ἐκπνεῦσει ὁ αἰώνας μας, τὴ συνέχεια τῶν Καταλόγων καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα Χειρόγραφα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης μας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Oscar Cullmann, *Einheit durch Vielfalt. Grundlegung und Beitrag zur Diskussion über die Möglichkeiten ihrer Verwirklichung*, 2. Auflage, Tübingen, Mohr (Siebeck), 1990² (1986¹), 224 σελ.

Ὁ πολὺς πρεσβύτες τῆς σύγχρονης βιβλικῆς θεολογίας κ. Ὁσκαρ Κούλλμαν (γεν. 1902), καθηγητῆς τῆς Κ.Δ. στὸ Στρασβούργο (1930-1938) καὶ στὴ Βασιλεία (1938-1972), ἀκαδημαϊκὸς καὶ πιστὸς φίλος τῆς Ὁρθοδοξίας, συνεχίζει μέσα στὸ βαθὺ γῆρας του, πάντα ἀειθαλῆς, νὰ συμμετέχει στὶς οἰκουμενικὲς ζυμώσεις μὲ ζωντάνια ἀσυνήθιστη τόσο γιὰ τὴν ἡλικία του ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῶν θεολογικῶν μας γραμμάτων διεθνῶς. Τὸ 1986 ἐξέδωκε τὸ παραπάνω βιβλίο του, προτείνοντας ἕνα μοντέλο οἰκουμενικῶν σχέσεων ποὺ τὸ ἐπονομάζει «Ἐνότητα μέσῳ Πιοικιλίας», ἐνθυμίζοντας σὲ πολλὰ τὴν ὀρθόδοξη συνοδικὴ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας μέσῳ τῆς πολλαπλότητος. Τὸ ἔργο του αὐτὸ προκάλεσε πολλὰς συζητήσεις ἐντὸς καὶ ἐκτὸς προτεσταντισμοῦ σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποὺ ὁ συγγραφεὺς ὑποχρεώθηκε μετὰ πενταετία νὰ τὸ ἐπανεκδώσει, προσθέτοντας μάλιστα ἕνα ἀκόμα κεφάλαιο 80 σελίδων, δίδοντας ἀπαντήσεις στοὺς κριτικοὺς του καὶ παρέχοντας διευκρινήσεις σὲ ὅποια σημεῖα τοῦ ἔργου του ἐνυπῆρχαν σκιές. Ἔτσι προέκυψε ἡ δευτέρη ἐπαυξημένη καὶ βελτιωμένη ἔκδοση τοῦ βιβλίου.

Ἀξίζει νὰ προσεχθεῖ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς, νὰ συζητηθεῖ, νὰ κριθεῖ καὶ νὰ ἐπικριθεῖ —γιατὶ ἔχι;— ἀν καὶ ὅπου ἀπαιτεῖται κάτι τέτοιο. Ἐνα μόνον ἀποκλείεται: νὰ ἀφήσει ἀδιάφορο τὸν ὀρθόδοξο θεολόγο. Εὐχόμεσθε νὰ ἀνοιχθεῖ ἀνάλογος κριτικὸς διάλογος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων, ὅπως κ' ἐκεῖνος τῶν ἑτεροδόξων συναδέλφων μὲ τὴν πρόταση τοῦ σεβαστοῦ καθηγητῆ κ. Κούλλμαν.

Ἐνώπιον ἑνὸς Νέστορος τῆς εὐρωπαϊκῆς θεολογίας, σὰν τὸν καθηγητὴ Κούλλμαν, αἰσθάνεσαι ὄχι ἀπλῶς ἕνα κάποιος Βενιαμὶν στὴν ἡλικία, ἀλλὰ κάτι περισσότερο ἢ χειρότερο: σὰν Δαυὶδ πρὸ τοῦ Γολιάθ! Τὸ μόνον ποὺ σκέπτεσαι, βλέποντας τὴ θαλερότητα αὐτοῦ τοῦ πρεσβύτε τῆς διεθνοῦς θεολογίας, εἶναι ἡ εὐχή: σ' ἐκεῖνον μὲν νὰ συνεχίσει μὲ τὴν ἴδια δύναμη, σὲ ἄλλους δὲ νὰ τὸν μιμηθοῦν στὴ ζωτικότητα καὶ τὴ γονιμότητα τῶν σκέψεων.

ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓ'ΖΟΣ

Hans - Martin Barth, *Einander Priester sein. Allgemeines Priestertum in ökumenischer Perspektive*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1990, 257 σελίδες.

Ἡ παραδοσιακὴ ἐνότητα κλήρου καὶ λαοῦ στὴν ὀρθόδοξη παράδοση χάθηκε στὸ δυτικὸ χριστιανισμὸ καὶ παραχώρησε τὴ θέση της στὴν πόλωση μεταξὺ τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ («κληρικαλισμοῦ») καὶ τοῦ προτεσταντικοῦ («λαϊκισμοῦ»). Σήμερα, ὁμως, ἡ πρωτοποριακὴ θεολογία στὴ Δύση ἀναζητᾷ ἐκ νέου τὴ χαμένη αὐτὴ ἐνότητα καὶ γι' αὐτὸ στρέφεται πρὸς τὶς ἀρχές τῆς Ὁρθοδοξίας. Σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση κινεῖται τὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ λουθηρανοῦ κ. Χάνς - Μάρτιν Μπάρτ, καθηγητῆ τῆς οἰκουμενικῆς θεολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας στὴν Εὐαγγελικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μαρβούργου (Marburg) τῆς Γερμανίας.

Μὲ ἀφορμὴ τὴν πρακτικὴ τῶν λατινοαμερικανικῶν προτεσταντικῶν κοινοτήτων

«βάσεως» καὶ τῆ λησμονημένη θεολογία τῆς «γενικῆς ἱερωσύνης» τοῦ Λουθήρου, ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ κριτικὴ θεώρηση διαφόρων μοντέλων σχέσεων κλήρου-λαοῦ στὸν προτεσταντισμὸ (ἢ «γενικὴ ἱερωσύνη») τοῦ Λουθήρου, τὸ «πνευματικὸ ἱερατεῖο» τοῦ Σπένερ κ.κ.), στὸ ρωμαιοκαθολικισμὸ (ἢ ἀποστολὴ τῶν λαϊκῶν κατὰ τὴν Β' Βατικανῆ) καὶ στὴν Ὁρθοδοξία (τὸ «βασιλεῖον ἱεράτευμα» καὶ ἡ προπαρασκευὴ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου), γιὰ νὰ καταλήξει στὶς δικές του θεολογικὲς προτάσεις μέσα στὴν προοπτικὴ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως σήμερα καὶ τῶν διεκκλησιαστικῶν ζυμώσεων.

Ἡ ἀξία τῆς συμβολῆς τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητῆ Μπάρτ ἔγκειται σὲ δύο κυρίως σημεία. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἐμπλέκεται στὴν πεπαλαιωμένη προβληματικὴ μεταξὺ βατικανοῦ «κληρικαλισμοῦ» καὶ λουθηρανοῦ «λαϊκισμοῦ», ἀλλὰ διανοίγεται στὸν διαχριστιανικὸ δρίζοντα τῶν καιρῶν μας, ἐνωτιζόμενος τὴν ὀρθόδοξη παράδοση μετὴν ἀρρηκτῆ ἐνότητα τοῦ κληρικολαϊκοῦ στοιχείου. Ἐπειτα ὑπεθυμίζει στὴν προτεσταντικὴ του παράδοση ὅτι λησμόνησε τὴν ὑποθήκη τοῦ Λουθήρου, ὁ ὁποῖος δὲν περιφρονοῦσε τὸ κληρικὸ στοιχεῖο (παρὰ τὴ σφοδρῆ, ἀλλὰ καιρικὴ κριτικὴ του στὸν παπισμὸ). Ἡ λουθηρανὴ κριτικὴ στὸν παπισμὸ δὲν σημαίνει θεολογικὴ ἀρνησὴ τοῦ ἱερατικοῦ στοιχείου τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ σωφρονίσει τοὺς ὀμοδόξους τοῦ θεολόγου σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ ταυτόχρονα τοὺς ὑπεθυμίζει τὴν ἐγγύτητα τῶν λουθηρανοῦ θέσεων μετὸν κορμὸ τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης. Σὲ ποῖο βαθμὸ ἰσχύει κάτι τέτοιο, εἶναι ἓνα ἀνοικτὸ θέμα γιὰ περαιτέρω λεπτομερῆ συζήτηση — σὲ ἄλλο τόπο καὶ μετ' ἄλλῃ εὐκαιρία. Ἐδῶ ἀρκεῖ καὶ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι βρισκόμαστε πρωτότυπη, ἐπαινετὴ καὶ γόνιμη τὴν προσπάθεια τοῦ καθηγητῆ Μπάρτ ν' ἀναμετρήσει τὴν παράδοσή του μετ' κριτήρια τῆς Ὁρθοδοξίας.

Αὐτὸ ποὺ διακρίνει τὴν οἰκουμενικὴ θεολογικὴ συνεισφορά τοῦ συγγραφέα εἶναι ἡ ἀπόπειρά του νὰ εἰσαγάγει ἐξωπροτεσταντικὰ στοιχεῖα στὸ σύγχρονο προτεσταντισμὸ. Γιὰ παράδειγμα, τὸ ἱερατικὸ στοιχεῖο συνεχίζει νὰ προξενεῖ «ἀλλεργία» σὲ πολλοὺς δυτικούς θεολόγους, ἀκόμα σήμερα, γι' αὐτὸ ὁ λόγος τοῦ καθηγητῆ Μπάρτ φαντάζει «αἰρετικὸς», ὅταν ὑπερασπίζεται τὴν ἐνότητα κλήρου καὶ λαοῦ καὶ πλειοδοτεῖ ὑπὲρ τῆς ἱερατικῆς συγκροτήσεως τῆς ἐκκλησίας.

Ἄλλὰ μιὰ ἀκόμα δύναμη τοῦ ἐγχειρήματός του εἶναι ὅτι ἐπικαλεῖται πρὸς τοῦτο τὶς πηγές τοῦ προτεσταντισμοῦ, τὸν Λουθηρο καὶ τοὺς ἄλλους πρωτεργάτες τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἐγκαλώνοντας ἔτσι τοὺς συγχρόνους ὀμοδόξους του ὅτι ἀπεμπολοῦν τὴν δικὴ τους παράδοση. Ἀχροτελευτίο σημεῖο τοῦ θεολογικοῦ του ἐγχειρήματος εἶναι ἡ ἐπίκληση τῶν κριτηρίων τῆς ὀρθόδοξης παραδόσεως καὶ ἡ κατὰ τὴν γνώμη του σύγκλιση τῶν προθέσεων τῶν μεταρρυθμιστῶν μετ' ἄρχες τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησιολογίας στὴν πολεμικὴ τους κατὰ τῆς βατικανῆς παραχαράξεως τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἡ βασικὴ σύλληψη τῆς οἰκουμενικῆς θεολογίας τοῦ καθηγητῆ Μπάρτ φαίνεται ἐνδιαφέρουσα, ἴσως μάλιστα συναρπαστικὴ. Δὲν μένει — σὲ αὐτὸ τὸ σύντομο σημειώμα μας — παρὰ νὰ τοῦ εὐχηθῶμε κάθε ἐπιτυχία καὶ πολλὴ δύναμη στὴ συνέχιση αὐτοῦ τοῦ ἔργου του.

ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓΖΟΣ

Karl Christian Felmy, *Die Orthodoxe Theologie der Gegenwart. Eine Einführung*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, 260 σελίδες καὶ 8 εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου.

Ἐγχειρίδια εἰσαγωγῆς στὴν ἱστορία, τὴ λατρεία καὶ τὸ ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας διαθέτουμε πολλὰ, γραμμένα ἀπὸ ὀμοδόξους ἢ ἑτεροδόξους. Ἐλεπε ὅμως μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ θεολογία τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης ἀπὸ τὴν πέννα ἑνὸς ἑτεροδόξου. Αὐτὸ τὸ κενὸ καλύ-

πτει τὸ πρόσφατο ἔργο τοῦ καθηγητῆ Κάρλ Κρίστιαν Φέλμου, ὁ ὁποῖος διδάσκει ὀρθόδοξη θεολογία στὴν Εὐαγγελικὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἐρλάνγκης (Erlangen), στὴ Νυρεμβέργη. Προτεστάντης ὁ ἴδιος, μαθήτευσε στὴ ρωσικὴ ὀρθοδοξία καὶ διαδέχθηκε τὴ γνωστὴ γιὰ τὸ πολυσχιδές ἔργο τῆς καθηγήτρια Fairy von Lilienfeld, στὸ ἴδιο πανεπιστήμιο. Τὸ βιβλίον εἶναι καρπὸς πολυετοῦς σπουδῆς, μὲ ἐνδελεχῆ γνώση τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωσικῆς θεολογίας, γι' αὐτὸ ἄλλωστε συμπεριλήφθηκε στὴν εἰδικὴ σειρὰ τοῦ καταξιωμένου γερμανικοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Σὲ ἑννέα κύρια κεφάλαια, ποῦ ἐπιγράφονται μὲ χαρακτηριστικὲς πατερικὲς ἐκφράσεις ἀπὸ τὸ λατρευτικὸ κύκλον τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, ἐκτίθενται οἱ βασικαὲς ἀπόψεις τῆς θεολογίας καὶ στὰ κύρια θέματα τῆς δογματικῆς. Τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια λειτουργοῦν εἰσαγωγικὰ καὶ κάνουν λόγον γιὰ τὴ «Θεολογία τῆς Ἐμπειρίας» (σελ. 1-24) καὶ τὴν «Ἀποφατικὴ Θεολογία» (σελ. 25-39). Μετὰ ἀπὸ τὴ θεολογικὴ γνωσιολογία, ἀκολουθεῖ ἡ τριαδολογία, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Δυνατότητα Βιώσεως τοῦ Θεοῦ ὡς Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦματος» (σελ. 40-58), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ μοναρχία τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν ἔριδα περὶ τὸ Filioque.

Τὸ τέταρτον κεφάλαιον ἀναφέρεται στὴ Χριστολογία (σελ. 59-105), ὅπου δίδεται ἔμφασις στὴν λεγόμενὴ ἀσύμμετρὴ Χριστολογία τοῦ μακαριστοῦ π. Γεωργίου Φλωροφσκύ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ χριστολογικὸν θέμα μὲ τὴ διατύπωση τῆς Χαλκηδόνος ὑπερκαλύπτει τὴν ὀρθόδοξον δογματολογία. Στὴν ἴδια ἐνότητα ἐντάσσονται οἱ εἰκόνας («Ἡ Χριστολογία ὡς Θεολογία τῶν Εἰκόνων»: σελ. 65-82) καὶ ἡ Παναγία, μὲ τὸν εὐστοχον τίτλον: «Ἡ Μαρριολογία ὡς Θεοτοκολογία» (σελ. 82-105), ὅπου γίνεται εὐμενῶς ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸ συγγραφέα ἡ πάγια θέση τῶν ὀρθοδόξων, ὅτι δὲν κάνουμε λόγον γιὰ «μαρριολογία» σὰν τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς, ἀλλὰ γιὰ τὴν Θεοτόκον ὡς Μητέρα τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτὸ ἄλλωστε δὲν ἀναπτύσσομε ἰδιαιτερο κεφάλαιον τῆς δογματικῆς μας, ἐντάσσοντας τὸ θέμα στὴ Χριστολογία.

Ἡ πνευματολογία (σελ. 106-132) ἀκολουθεῖ, συμπεριλαμβάνοντας στὴν κλασικὴν δογματικὴν ἔκθεσιν καὶ τὸ θέμα τῶν ἁγίων ὡς μαρτύρων τοῦ Πνεύματος. Τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον (σελ. 133-145) ἀφιερώνεται στὴ σωτηριολογία καὶ δίνει ἔμφασις στὴ θέωσιν, ὡς ὀρθόδοξον ἀντίληψιν περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Λεπτομερὲς στὴν ἔκθεσίν του εἶναι τὸ ἐκκλησιολογικὸν κεφάλαιον (σελ. 146-168), μὲ ἐπίκεντρο τὴν «εὐχαριστιακὴν ἐκκλησιολογίαν» καὶ παρουσίασιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Ν. Ἀφανάσιου (σ. 151-158), τοῦ π. Ἀ. Σμέμαν (σ. 158-161) καὶ τοῦ Σεβασμιωτάτου Περγάμου κ. Ἰωάννου Ζηζιούλα (σ. 161-166).

Τὸ βιβλίον κατακλείεται μὲ δύο ἀκόμα κεφάλαια, ἀφιερωμένα στὴ λατρεία καὶ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως θεματογραφοῦνται στὴν ὀρθόδοξον δογματικὴν διδασκαλίαν (σελ. 169-239), καὶ στὴν ἔσχατολογία (σελ. 240-246). Τὸ ἔργο πλαισιώνεται ἀπὸ πίνακες ὀνομάτων (σελ. 247-253) καὶ θεμάτων (σελ. 254-260), 8 εἰκόνας ἐκτὸς κειμένου, καθὼς καὶ πλουσιωτάτη βιβλιογραφία, ποῦ παρέχεται εἰσαγωγικὰ (σελ. XVII-XXIII) καὶ ἐπισημειώνεται ἀναλυτικὰ σὲ κάθε κεφάλαιον, κατακλείοντας τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐκάστοτε θέματος.

Στὰ ἀδιαμφισβήτητα προτερήματα τοῦ βιβλίου συγκαταλέγονται ἡ πέννα τοῦ συγγραφέα του, ποῦ τυγχάνει γνώστης τῆς ὀρθόδοξης δογματικῆς θεολογίας, ἡ συμπάθειά του γιὰ τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν καὶ τὴς δυσνόητες γιὰ τὸ δυτικὸν ἄνθρωπον ἰδιομορφίες τῆς καθημερινῆς τῆς πρακτικῆς (λειτουργικῆς ἢ δικαιοδοσιακῆς), καθὼς καὶ ἡ λιπαρὰ γνώση τῆς βιβλιογραφίας ποῦ φθάνει ἀκόμα καὶ σὲ ἀρθρίδια περιοδικῶν τῆς ὀρθόδοξης διασπορᾶς.

Γιὰ παράδειγμα, ὁ καθηγητῆς Φέλμου δείχεται ἰδιαιτέρα εὐαίσθητος καὶ ἀκριβῆς στὴν κατανόησιν μιᾶς σημαντικῆς ἰδιομορφίας τῆς Ὀρθοδοξίας, ποῦ διαφεύγει τῆς προσοχῆς πολλῶν ἑτεροδόξων καὶ ἀποβαίνει πηγὴ παρεξηγήσεως τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τῆς παραδόσεώς μας. Πρόκειται γιὰ τὴν προτεραιότητα τῆς ἐμπειρίας. Πολλὸ ὀρθὰ ὁ συγγραφέας (σελ. 4 ἐξ.) ἐπιμένει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐμπειρίας διαφέρει κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ὁμώνυμον ἔννοια

των πιετιστών του γερμανόφωνου προτεσταντισμού. Ἡ ὀρθόδοξη ἐμπειρία παραπέμπει στήν «ὀλιστική» σκέψη (σελ. 17), τὴν ὁποία ἀκριβῶς ἀποζητᾷ ἡ ἐποχή μας. Αὐτὴ τὴν ἀποψη ὑπερασπίζεται ὁ συγγραφέας, ὑπεραμυνόμενος τῶν ὀρθοδόξων καὶ προειδοποιώντας τοὺς ὀμοδόξους του, ὅτι κατὰ τέτοιο δὲν σημαίνει «συναίσθηματισμόν», ὅπως γράφει ἐπὶ λέξει: «Ἡ ὀλιστική σκέψη εἶναι σ κ έ ψ η καὶ ὄχι συναίσθημα. Δὲν ὑποτιμᾶται ἡ νόηση, ἀλλὰ ἡ μονομερὴς νοησιαρχία» (σελ. 16).

Ἐνα ἀκόμα δεῖγμα τῆς συμπαθητικῆς ματιᾶς τοῦ καθηγητῆ Φέλλμου ἀπέναντι στήν Ὀρθοδοξία, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀκριβοδικαὶ ἐπιστημονικὴ ἐκτίμησή του, εἶναι ἡ κατανόησή του γιὰ τὸ κριτήριο τῆς ἐκκλησιαστικότητος καὶ τὴν ὀρθόδοξη ἔμφαση στὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει κάποιον δῆθεν ρωμαιοκαθολικίζοντα αὐταρχισμό, ἀλλὰ ὑπονοεῖ τὴ διαλεκτικὴ συνύπαρξη τοῦ ἐλεύθερου κριτικοῦ πνεύματος μὲ τὸν ὀλισμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ποὺ προφυλάσσει τοὺς ὀρθοδόξους ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα, δηλαδὴ τὸν βατικανὸ δλοκληρωτισμὸ καὶ τὸν προτεσταντικὸ κριτικισμό. Μὲ τὰ λόγια τοῦ καθηγητῆ Φέλλμου, «τόσο ὁ ἴφουνταμενταλισμὸς» ὅσο καὶ ἡ ὑπερ-κριτικὴ εἶναι ἄγνωστα στήν ὀρθόδοξη παράδοση» (σελ. 21).

Οἱ ἐλλείψεις τοῦ βιβλίου προκαλοῦνται σὲ ἓνα κριτικὸ ἀναγνώστη τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητῆ Φέλλμου, ὁ ὁποῖος μᾶς κάνει ἀπαιτητικούς, προσφέροντάς μας δείγματα ἐπιστημοσύνης καὶ εὐαισθησίας γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία. Ἔτσι λ.χ. δὲν μπορούμε νὰ ἀφήσουμε ἀπαράτηρητὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ βιβλίο του ἀτύχησε στὶς λεπτομέρειες. Δὲν βρέθηκε ἓνας ἑλληνομαθὴς διορθωτῆς, νὰ συμμαζέψει τὰ ἀπαράδεκτα ὀρθογραφικὰ λάθη στήν γραφὴ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, ποὺ ἐκτυφλώνουν τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τίς πρώτες κιόλας σελίδες τοῦ ἔργου (σελ. XVII ἐξ.), ὅπου καταχωρίζεται ἡ βιβλιογραφία;

Ἡ συγγραφέας φαίνεται κάτοχος τῆς ρωσικῆς καὶ ἀπλὸς ἴσως γνώστης τῆς ἑλληνικῆς. Αὐτὸ ἐξηγεῖ ὅτι εἶναι ἀφεγάδιαστος στήν ἀπόδοση τῶν σλαυικῶν ὄρων, ἀλλὰ ἐμπλεως λαθῶν στὴ γραφὴ ἑλληνικῶν λέξεων (π.χ. σελ. XX κ.ά.). Ἡ συνεργασία μὲ ἑλληνομαθῆ διορθωτῆ θὰ βελτιώσει αἰσθητὰ τὴν μελλοντικὴ ἐπανέκδοση τοῦ ἔργου καὶ θὰ βοηθήσει τὸν ἐπιμελῆ κατὰ τὰ ἄλλα συγγραφέα νὰ μείνει μέχρι τέλους πιστὸς στὴ φωνητικὴ (καὶ ὄχι ἔρασμακῆ) ἀπόδοση τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων χωρὶς τίς ἐσφαλμένες ἐξαιρέσεις τῶν σελ. 54 (Νικήτας Στηθατός: Stethatos) καὶ σελ. 97 (Θεοφάνης: Theophanos).

Ἦσως εἶναι ζήτημα προτιμήσεως τοῦ καθηγητῆ Φέλλμου, ἢ ἐνδεχομένως νὰ διέλαθε τῆς προσοχῆς του, τὸ ὅτι μερικὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου ὑστεροῦν σὲ θεματικὴ καὶ βιβλιογραφικὴ ἀνάπτυξη ἔναντι ἄλλων. Γιὰ παράδειγμα, τὰ πρῶτα καὶ τὰ τελευταῖα κεφάλαια, γιὰ τὸν ἀποφατισμὸ (σελ. 25 ἐξ.) καὶ τὴν ἐσχατολογία (σελ. 240 ἐξ.), εἶναι καταφανῶς ἐλλειπτικά, ἀν συγκριθοῦν μὲ τὸ πνευματολογικὸ ἢ τὸ ἐκκλησιολογικὸ κεφάλαιο. Διαβάζοντας γιὰ τὴν ἀποφατικὴ θεολογία, ἀποκτᾷ κανεὶς τὴν αἴσθησιν μιᾶς ἐπιδερμικῆς μόνο περιγραφῆς, χωρὶς ἐμβάθυνση καὶ διχῶς ἐρμηνεῖα γιὰ κατανόηση ἀπὸ τὸν ἑτερόδοξο μελετητῆ.

Τὸ ἴδιο συναίσθημα τῆς ἐπιπόλαιης καὶ μᾶλλον «βιαστικῆς» συγγραφῆς ἀποκομίζει κανεὶς μελετώντας τὸν ἐπίλογο περὶ ἐσχατολογίας, ὅπου ὁ συγγραφέας βασίσθηκε περισσότερο σὲ ἑτερόδοξες θεωρήσεις ἢ σὲ ἐγκυκλοπαιδικὰ λήμματα (π.χ. «ἀποκατάστασις» τοῦ LThK) παρὰ σὲ μαρτυρίες ὀρθοδόξων θεολόγων, φθάνοντας μάλιστα στὸ σημεῖο νὰ βασιζέται σὲ παλαιότερο ἄρθρο τοῦ Σεβασμιωτάτου Περγάμου κ. Ἰωάννη Ζηζιούλα περὶ Εὐχαριστίας (1975) καὶ ἀγνοώντας τὸ... νεώτερο καὶ εἰδικὸ ἐπὶ τοῦ θέματος ἄρθρο (1986: «Ἐσχατολογία καὶ Ἱστορία» στὸ περιοδικὸ Ὀκουμενισχὸ Rundschau 35/1986, 373-384) στὸ ὁποῖο ὁ Σεβ. Περγάμου ἐκθέτει μὲ ἀκρίβεια τὴν ὀρθόδοξη ἐσχατολογία σὲ διαστολὴ πρὸς τὴν ἑτερόδοξη.

Σὲ προσεχῆ ἔκδοση τοῦ βιβλίου ἀναμένεται ἡ διόρθωση αὐτῶν τῶν λαθῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐνὸς προφανῶς τυπογραφικοῦ ἀβλεπτήματος, μὲ ἰδιαιτέρη θεολογικὴ σημασία ὅμως. Στὴν ὑπόσημειωση 43 τῆς σελίδας 34 παρεξήγησε, σὲ παράθεμα τοῦ K. Rahner

ἡ λέξις «ökumenische Trinität» ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ: «ökonomische Trinität» σὲ διαστολὴ πρὸς τὴν ἀμέσως ἀκολουθοῦσα φράσις: «immanente Trinität». Στὸ κείμενό του, ὁ Φέλμου ὁμιλεῖ γιὰ τὴν «οἰκονομικὴν» τριαδολογίαν, ἀλλὰ στὴν παραπομπὴ διαστρεβλώθηκε σὲ «οἰκουμηνικήν». Τὸ ἴδιον ἰσχύει, πολὺ περισσότερο, γιὰ τοὺς ἑλληνοκίτους ὄρους, ὅπως (sic) τὸ... «θυνέργεια (Mitwirkung)» (σελ. 97) ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ «συνέργεια» ἢ τὸ «ἀειπαρθένος» (σελ. 98) ἀντὶ τοῦ «ἀειπαρθένης».

Ὅπως, ἐπίσης, ἀξίζει νὰ σκεφθεῖ πάλι ὁ συγγραφέας τὴν ἐξίσωσίν του στὴ σελ. 198, σημ. 114 :«Prospora (= Opfer)». Μήπως θὰ ἦταν καλὺτερον νὰ ἀποδοθεῖ τὸ «πρόσφορα» ὡς «Geschenke» ἀντὶ τοῦ παραπάνω Opfer ἢ Opfergabe, ποῦ παραπέμπει σὲ ἑτερόδοξες (ρωμαϊοκαθολικὲς) λειτουργικὲς ἀντιλήψεις παρὰ σὲ ὁρθόδοξα ἔθη, ὅπου τὸ «πρόσφορον» ἐνέχει τὴν ἀβρότητα τοῦ δώρου καὶ ὑπονοεῖ τὴν οικειότητα τοῦ κτιστοῦ πρὸς τὸν Ἄκτιστον Ποιητὴ τῶν ὄντων;

Μὲ αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις δὲν μειώνεται ἡ ἀξία τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ ἐνισχύεται, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπουσιώδεις φραστικὲς βελτιώσεις τῆς προσεχοῦς ἐκδόσεως, μὰ καὶ θέλομε νὰ πιστεύομε ὅτι σύντομα θὰ ἐξαντληθεῖ ἐξαιτίας τῆς μοναδικότητάς του, ὡς γερμανόγλωσσης εἰσαγωγῆς στὴν ὁρθόδοξον θεολογίαν. Δὲν πρόκειται μόνον γιὰ εὐχή, ἀλλὰ καὶ γιὰ πεποίθησή μας, ὅτι ἓνα τόσο ἀξιόλογο ἔργο θὰ σημειώσει ἀρκετὲς ἐκδόσεις.

ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓΖΟΣ

Β α σ ι λ ε ῖ ο υ Θ. Σ τ α υ ρ ῖ δ ο υ, *Αἱ Μητροπόλεις Χαλκηδόνος Δέρκων καὶ Πριγκηποννήσων*, Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον. Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτ. Οἶκος Ἄδ. Κυριακίδη, 1991, σελίδες 383 + Εἰκόνες καὶ Φωτογραφίαι.

Ἐκ τῆς χαριτωμένης Χάλκης, τὴν πευκόφυτη νησίδα, ἐκπέμπεται κάτι, ὡς ἀρωματικὸς λιβανωτὸς ἀπὸ θυμιατήρι ἀλαβάστρινον, γιὰ νὰ διεισδύσει στὰ θολωτὰ στεγάσματα τῶν ἐκκλησιῶν, σχολείων, εὐαγῶν ἰδρυμάτων καὶ ν' ἀνέβει πρὸς τοὺς αἰθέρες προσφορὰ ψυχῆς εὐγενεῖς. Εἶναι ὁ ἀντίλαλος τῆς θερμῆς προσευχῆς, τοῦ μουσόληπτου θεολόγου. Εἶναι τὸ τελευταῖον πόνημα τοῦ Ἑλλογ. καθηγητοῦ τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδη. Εἶναι ἓνα ἐπίπονον μελέτημα γιὰ τὶς ἐκκλησίες, ἀγιάσματα, σχολεῖα, εὐαγγῆ ἰδρύματα, κλῆρο, ἐκπαιδευτικὸ προσωπικὸ καὶ γιὰ τοὺς διαπρέψαντες τῶν τριῶν ἐν ἐνεργείᾳ μετὰ ποιμνίου μητροπόλεων, δηλαδὴ Χαλκηδόνος, Δέρκων καὶ Νήσων. Εἶναι ὁ εὐγενὴς ζήλος καὶ ἡ λανθάνουσα ἀσίγαστη ἐπιθυμία τοῦ Ἑλλογ. Καθηγητοῦ νὰ προσεγγίσει, ὅσο τοῦ εἶναι δυνατὸ, τὶς ἀναλλοίωτες ἀξίες τῆς τέχνης καὶ τῆς Ἱστορίας, κὶ αὐτὰ συντελέσαν στὸ νὰ ἀγθεῖ σὲ αἴσιο πέρασ ἢ ἀξιεπαινη αὐτὴ προσπάθεια.

Τὰ κτίσματα ποῦ ἀναφέρει στὴν ἐργασία του ὁ κ. Σταυρίδης ἀκολούθησαν τὴ μοῖραν ποῦ εἶναι κοινὴ σ' ὅλα τὰ κτίσματα τοῦ κόσμου. Δεινοπάθησαν, δοκιμάστηκαν, γνώρισαν τὴν ἀνθρώπινη ἀξίην, ἔχασαν τὴν ἐξωτερικὴν τους διαμόρφωσιν καὶ τὸν πλοῦσιον ἐσωτερικὸν διάκοσμον. Ἐκ τῆς ἓνα μεγάλο σύνολο κτισμάτων σήμερον σώζονται ἐλάχιστα. Τὰ ὑπόλοιπα ἐρείπια ἢ θεμέλια θυμίζουσι ἓνα ὄνομα, μὰ ἀρχαία τοποθεσία. Καὶ οἱ κτίτορες, ἀνακαινιστὲς, κοπιᾶσαντες γιὰ τὴν εὐρύθημη λειτουργία τους, ἔμειναν στὸ παρελθόν. Ἡ συγγραφή καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀποτελεῖ μίαν εὐλαβικὴν προσφορὰν, ἐλάχιστον δεῖγμα τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης τῆς λεπτῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλλογ. γράψαντος γιὰ τοὺς προαπελθόντες.

Ἡ καθ' ὅλα ἐπιμελημένη ἐργασία διαιρεῖται σὲ τρεῖς ἐνότητες. Καὶ ἐξετάζεται ἡ ἴδρυσιν, ἡ ἐξέλιξις, ἡ ἀνάπτυξις τῶν Κοινοτήτων καθὲ Μητροπόλεως, (οἱ ὅποιοι ἀνάγονται τὴν ἴδρυσίν τους στὸς πρώτους αἰῶνες τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας). Κατάλογος Ἱεραρχῶν, Ἐπισκόπων, Πρωτοσυγκέλλων, βιογραφίαι αὐτῶν, στατιστικὰ δεδομένα καὶ στὸ τέλος φωτογραφικὸ ὕλικόν. Ὅλα πολὺ φροντισμένα.

Ε. ΑΡΣΕΝΙΑΔΗΣ

Stanislao Loffreda, *Lucerne byzantine in Terra Santa con iscrizioni in Greco*, Jerusalem, Franciscan Printing Press, 1989, σχῆμα 8ο, σσ. 232 [με 245 φωτογραφίες, 212 σχέδια, 137 γραμμικούς μεταγραμματισμούς του κειμένου των ἐπιγραφῶν καὶ 47 εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου]. Ἔκδοση τοῦ Ἑκπαιδευτηρίου Βιβλικῶν Σπουδῶν τῶν Φραγκισκανῶν Πατέρων στὰ Ἱεροσόλυμα.

Ἡ παροῦσα ἐργασία τοῦ πατρὸς Stanislao Loffreda, καθηγητοῦ τοῦ ἀνωτέρω Ἑκπαιδευτηρίου, παρουσιάζεται σὲ ἕναν καλαισθητο τόμο. Εἶναι τυπωμένη σὲ ἐκλεκτὸ χαρτί, ἔχει ἀπλὸ δέσιμο καὶ ἔγχρωμο χαρτῶο περικάλυμμα, τὴν μπροστινὴ ὄψη τοῦ ὁποῦο κοσμεῖ ἔγχρωμη παράσταση λύχνου μετὴν ἐπιγραφὴ «ΛΥΧΝΟΣ ΤΙΣ ΠΟΙΝ ΜΟΥ Ο ΝΟΜΟΣ COY». Στὸ βιβλίον δημοσιεύονται 652 λυχνάρια μετὴν ἑλληνικὴς ἐπιγραφῆς τῆς βυζαντινῆς περιόδου, κυρίως ἀπὸ συλλογῆς μουσείων καὶ ἰδιωτῶν τῶν Ἱεροσολύμων. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 386 βλέπουν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ὁ συγγραφέας ἀσχολεῖται μετὸς βασικοὺς τύπους τῶν λυχναριῶν, πού φέρουν ἑλληνικὴς ἐπιγραφῆς. Στὸ δεύτερο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὴν σπονδυλικὴ στήλη τοῦ βιβλίου, παρουσιάζει ὀλόκληρο τὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικὸ τῆς ἔρευνάς του. Στὰ κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν κατατάσσει τὰ κείμενα τῶν ἐπιγραφῶν σὲ κατηγορίες, τὰ μελετᾷ ἀναλυτικὰ καὶ ἀσχολεῖται μετὸν τρόπο γραφῆς τῶν λέξεων, τίς συντομογραφίες καὶ τὰ προβλήματα χρονολογήσεως. Ἐπισημαίνει ἐπίσης τὸν θρησκευτικὸ χαρακτήρα πού προσδίδουν στὰ λυχνάρια τὰ διάφορα χριστιανικὰ σύμβολα, ὅπως ὁ σ τ α υ ρ ὀ ς, ὁ κ λ ᾶ δ ο ς φ ο ῖ ν ι κ ᾶ, τ ὀ π ε ρ ι σ τ ῆ ρ ι, καθὼς καὶ οἱ ἐπιγραφῆς ἐκεῖνες πού τονίζουν τὴν ἀξία, προέλευση καὶ δύναμη τοῦ φωτός, τὴν προσδοκίαν τῶν χριστιανῶν γιὰ τὴν μέλλουσα ζωὴ καὶ ἐκεῖνες πού περιέχουν ἐπικλήσεις πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ τοὺς διαφόρους ἁγίους (ὅλες σὲ μὴ μεγάλη ποικιλία παραλλαγῶν). Ὡς τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ καὶ ἐντυπωσιακὰ γιὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν λακωνικότητά τους κείμενα ἐπιγραφῶν, πού ἀπετέλεσαν τὴν βάση γιὰ διάφορες παραλλαγῆς, ἀριθμεῖ τὰ ἀκόλουθα: «Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσιν», μόνον ἢ ἀκολουθούμενον ἀπὸ τὸν ὠραῖο χαιρετισμὸ «Καλὴ (ἐ)σπέρα», «Κύριος φωτισμὸς μου», «Δύχνος τοῖς ποσίν μου ὁ νόμος Σου», «Φῶς, Χριστός, Ἀνάστασις», «Θεοτόκε βοήθει», «Λυχνάρια καλὰ».

Πολὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν, ἐξἄλλου, οἱ σσ. 181-185, στίς ὁποῖες ἀναλύει κοινωνιογλωσσολογικὰ τίς ἐπιγραφῆς πού ἀποδίδουν τὴν λαϊκὴ προφορικὴ γλῶσσα. Ἡ ἔκδοση συμπληρώνεται μετὸ πλούσια εὐρετήρια, πολλοὺς καὶ προσεγμένους πίνακες καὶ χρήσιμα συμπεράσματα.

Ἀπὸ τὴν πρώτη ἕως τὴν τελευταία σελίδα τοῦ βιβλίου, τὸν συγγραφέα χαρακτηρίζουν ἡ ὑπομονή, ἡ συστηματικότητά καὶ ἡ πραγματικὴ ἀγάπη γιὰ τὴν ἔρευνα, ἀρετῆς πού τὸν βοηθοῦν νὰ ἀντιμετωπίσει μετὸ ἐπιτυχία τίς ποικίλες δυσκολίες πού ἐνυπάρχουν στὰ κείμενα τῶν ἐπιγραφῶν, ὅπως ἡ διαφορετικὴ φορὰ γραφῆς, ἡ περιστροφικὴ θέση τῶν γραμμάτων, τὰ ἐναλλασσόμενα σημεῖα καὶ γράμματα, οἱ ἀλλοιωμένοι καὶ παραφθαρμένοι χαρακτήρες, οἱ συντομογραφίες κ.ἄ. Εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοσημεῖα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ προσπάθειά του νὰ ἐξαντλήσει κάθε δυνατότητα ἀνάγνωσης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ πλοῦτος τῶν σκέψεων καὶ συμπερασμάτων του.

Ἀκολουθοῦν ἐδῶ κάποιες παρατηρήσεις, οἱ ὁποῖες σὲ καμμιά περίπτωσι δὲν μειώ- νουν τὴν ἀξία τοῦ ἔργου: Στίς ἐπιγραφῆς C 7.4a, C 7.5 ἐντοπίζεται ἡ ἐξέλιξη τοῦ τύπου τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας, ὅπως στίς ἐπιγραφῆς C 1.2, C 1.3 τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας. Στὴν ἐπιγραφὴ A 5.4 ἐμφανίζονται στοιχεῖα μικρογράμματος γραφῆς στὴν περίπτωσι τοῦ γράμματος ν. Στὴν ἐπιγραφὴ C 2.4 παρατηρῶ μετὰθεση τοῦ γράμματος μ πρὶν ἀπὸ τὸ η καὶ διαβάζω «εὐλογία τῆς Θεοτόκου ἡμῶν». Στὴν ἐπιγραφὴ A 3.9 διαβάζω «Χ(ριστο)ῦ...». Στὴν ἐπιγραφὴ C 4.2, παρακινούμενος ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς ἀραβικῆς ἐπιγραφῆς, διαβάζω

ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ («(ι)οῦ Σαμουὸδ...»). Γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ γράμματος δ ἀντὶ λ βλ. πίν. 12: 7.5. Στὴν ἐπιγραφή Β 3.1 ἀναγνωρίζω τὸν ἀρχαῖκὸ τύπο «φῶς» τῆς λέξεως «φῶς». Στις ἐπιγραφές Α 3.4, Α 3.5 διαβάζω «Φῶς Χ (ριστ)ο(ῦ) φένη ποσὶν σου» καὶ τέλος στὴν ἐπιγραφή C 8 διαβάζω «'Ανάστασις» ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ.

Καταλήγοντας, θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀποτελεῖ βασικὴ ἔκδοσις, ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια θὰ εἶναι τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ ὅσους θελήσουν νὰ ἀσχοληθοῦν σὲ βάθος μὲ τὴν ἔρευνα τῶν πολυαριθμῶν λυχναρῶν τῆς βυζαντινῆς περιόδου στὴν Παλαιστίνη.

Δρ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΜΜ. ΜΕΤΑΜΑΡΗΣ

Μιχάλη Κ. Μακράκη, *Τέχνη καὶ ἠθικὴ (Αἰσθητικο-φιλοσοφικὴ καὶ ἠθικο-θρησκευτικὴ προσέγγιση στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο τοῦ Oskar Wilde, ἰδιαίτερα στὸ «Πορταῖτο τοῦ Ντόριαν Γκρέου»), Ἀθήνα, ἐκδ. «Τῆνος», 1991, σσ. 150.*

Στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἔργο, ὁ Καθηγητὴς κ. Μιχ. Μακράκης προσεγγίζει τὴν σχέση τέχνης καὶ ἠθικῆς ἢ ὠραίου καὶ ἀγαθοῦ, χρησιμοποιώντας τὸ ἔργο τοῦ Ὁσκαρ Οὐάιλντ «Τὸ πορταῖτο τοῦ Ντόριαν Γκρέου» ὡς τὸ κύριον σημεῖο ἀφετηρίας του. Στὸ Α' κεφάλαιον τοῦ ἔργου «Ἡ ἱστορία τοῦ 'Πορταῖτου' (μὴ ἰδιάζουσα προσωπογραφία)», σσ. 14-19, ὁ σ. συνοψίζει παραστατικὰ τὴν ἰδιάζουσα ἱστορία τοῦ Ντόριαν Γκρέου, ἐνῶ ἤδη στὸν ἐμβριθῆ Πρόλογον τοῦ ἔργου (σσ. 7-13) ἔχει ἀναπτύξει τὶς κρίσιμες ἐκείνης ἐρμηνευτικῆς φιλοσοφικῆς κατηγορίες (αἰσθητικῆς, ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς), ποὺ σὲ σχέση μαζὶ τοὺς ἀξιολογεῖται ἢ συγγραφῆ. Στὸ Β' κεφάλαιον «Ἡ 'αὐτοπροσωπογραφία' μιᾶς ψυχῆς ἢ τὸ 'πορταῖτο' (αὐτοβιογραφία) τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα. Ἡ στενὴ σχέση τῆς ζωῆς μὲ τὴν τέχνη», σσ. 19-27, ὁ σ. μετακινεῖ τὴν ἀνάλυσίν του ἀπὸ τὴν σημασία τοῦ πορταῖτου, «ὡς τοῦ ὄρατοῦ ἐμβλήματος τῆς συνειδήσεως», στὴν διατύπωση προτάσεων ἀναφερομένων στὴν στενὴν σχέση τῆς τέχνης μὲ τὴν ζωὴ, ἢ ὅποια ζωὴ συνιστᾷ καὶ τὴν κρίσιμη ἐκείνη δυναμικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν νομιμοποιητικὴ καὶ ἀξιολογικὴ θεμελίωσις τῆς τέχνης, σὲ προφανῆ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν διατύπωσιν «ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη». Στὸ Γ' κεφάλαιον «Ἡ ψυχὴ τοῦ 'Πορταῖτου' καὶ τὸ πρόβλημα τῆς τέχνης (αἰσθητικο-φιλοσοφικὴ ἄποψη)», σσ. 28-40, ὁ σ. ἐπιμένει στὴν ἐξέτασιν τῆς σχέσεως τοῦ ὠραίου μὲ τὴν τέχνην καὶ τοῦ ὠραίου μὲ τὸν ἄνθρωπον, ἐπισημαίνοντας, μεταξύ ἄλλων, κρίσιμα σημεῖα τῆς καντιανῆς περὶ φιλοσοφίας τῆς τέχνης πραγματείας, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὴν διατύπωσιν ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸ δόγμα «ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη» στὴν θέσιν «ἡ τέχνη γιὰ τὸν ἄνθρωπον» συνιστᾷ καὶ τὸ κρίσιμον συμπέρασμα τῆς καντιανῆς αἰσθητικῆς. Στὸ Δ' κεφάλαιον «Τέχνη καὶ ἠθικὴ στὸ 'Πορταῖτο': Ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη ἢ ἡ τέχνη γιὰ τὸν ἄνθρωπον; ('Ὁ Ντόριαν Γκρέου ὁ σ. ἐνσάρκωσις τῆς αἰσθητικῆς καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ὁσκαρ Οὐάιλντ)», σσ. 41-56, ὁ σ. διαπιστώνει τὴν σύγκλισιν καὶ σύμπτωση τῆς περὶ τέχνης προβληματικῆς τοῦ Ὁσκαρ Οὐάιλντ μὲ τὴν καντιανὴ αἰσθητικὴ ἀντίληψιν. Μιὰ ἄποψιν ποὺ ἐνισχύεται προπάντων ἀπὸ τὸ Ε' κεφάλαιον τοῦ ἔργου «Ἀπὸ τὸ 'Πορταῖτο' στὸ De Profundis: Ἡ ἐνόησις τῆς ὁμορφίας μὲ τὸν πόνον, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ Πάθος τοῦ Χριστοῦ (ὁ θρησκευτικὸς πόνος)», σσ. 57-66, ὅπου ἐμπεριέχεται βαθειὰ ἀνάλυσις τῆς σχέσεως τοῦ πόνου μὲ τὴν ψυχικὴ ὁμορφίαν καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν σμίλευσιν μιᾶς ὠραίας ψυχῆς, μὲ ἰδιαιτέρην ἀναφορὰν στὸ θεῖον Πάθος. Στὸ ΣΤ' κεφάλαιον τοῦ ἔργου «Ἡ ὁμορφία θὰ σώσῃ τὸν κόσμον: Ἡ θρησκευτικὴ ἔννοια τῆς ὁμορφίας (Σύγκρισις μὲ τὸν Ντοστογιέφσκι)», σσ. 67-73, ὁ σ. ἀντιδιαστέλλει, μεταξύ ἄλλων, τὴν αἴσθησιν τοῦ πόνου στὴν περίπτωσιν τῆς σοδομικῆς ὁμορφίας, μὲ τὴν σχετιζομένην, πρὸς τὸν πόνον γιὰ τὴν ὁμορφίαν τῆς Μαντόνας τῶν Ἀδελφῶν Καραμάζοφ» ὡς μέσον λυτρώσεως· ἐξαγιαζόμενος ὁ πόνος αὐτός, γίνεται μέσον γιὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς θείας ἀγάπης. Στὸ Ζ' κεφάλαιον «Δίνει λύτρωσιν ἡ τέχνη τοῦ Οὐάιλντ; Ἡ ἀξιολόγησις τῆς τέχνης

του ἀπὸ ἠθικῆ καὶ θρησκευτικῆ ἀποψη», σσ. 74-87, ὁ σ. ἐπισημαίνει ὡς καταληκτικῆρια θέση ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀνάλυσή του, ὅτι «ὄχι ἡ ἡδονὴ γιὰ τὸ ὠραῖο σῶμα, ἀλλὰ ἡ δδύνη γιὰ τὴν ὠραία ψυχή», εἶναι ποὺ ὑποδηλώνει καὶ τὴν σύνδεση ἀνάμεσα στὴν ὁμορφιά καὶ στὸν πόνο, ἀποκαλύπτοντας τὴν ἐνότητα τοῦ πόνου μὲ τὴν ὁμορφιά καὶ τῆς ὁμορφιάς μὲ τὸ ἀγαθὸν (τὸ «καλὸν κάγαθόν» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων). Πρόκειται γιὰ μιὰ σχέση τῆς τέχνης μὲ τὴν ἠθικὴ ὅπου, τελικῶς, φθάνει ὁ συγγραφέας τοῦ μαρτυρικοῦ ἥρωα Ντόριαν Γκρέυ, ἀποκηρύσσοντας τὸ δόγμα «ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη».

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυση ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Μακράκη συνδυάζεται μὲ μιὰ ἐντυπωσιακὰ ἐκτενῆ ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία, ἐνῶ, σὲ σχέση μὲ τῆς, φωτίζονται καὶ τεκμηριώνονται οἱ ἐπὶ μέρους προτάσεις του. Τὸ σημαντικό αὐτὸ ἔργο ἀποτελεῖ συμβολὴ στὴν φιλοσοφία τοῦ ὠραίου, στὸ μέτρο ποὺ τὸ ἔργο αὐτὸ διευρύνει κρίσιμες αἰσθητικὲς κατηγορίες γιὰ νὰ συμπεριλάβει τὴν ἴδια τὴν δυναμικὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δρώσας συνείδησης στὴν διαμόρφωση, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐρμηνεία τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ πνεύματος ὡς αἰσθητικῶν παραστάσεων.

Ὅτι μποροῦσαν ἄραγε νὰ διατυπωθοῦν προτάσεις αὐτῆς τῆς μορφῆς, ἀν ὁ σ. χρησιμοποιοῦσε κάποιο ἄλλο λογοτεχνικὸ ἔργο, ποὺ θὰ ἐξιδανίκευε τὴν πρωτογενῆ, φυσικὴ γυναικεία ὁμορφιά κι ὄχι τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ "Ὄσκαρ Οὐάιλντ; Ἄκόμη κι ἀν ὁ σ. μποροῦσε ν' ἀναφερθεῖ, μὲ κάποιο ἄλλο ἔργο, στὴν ἰδεώδη γυναικεία ὁμορφιά, ἡ ἐπιλογή τοῦ ἔργου τοῦ "Ὄσκαρ Οὐάιλντ θὰ πρέπει νὰ ὀφείλεται, μεταξὺ ἄλλων, στὸ γεγονός ὅτι, μὲ τὴν δραματικὰ ἀήθη καὶ ἠθικὰ καὶ αἰσθητικὰ δύσοσμη περίπτωσή του, ὡς ἀπόκλιση καὶ ἐκτροπή, προτάσεις τῆς ἀνωτέρω μορφῆς, γιὰ τὴν σχέση τῆς ὁμορφιάς μὲ τὴν ζωὴ, τοῦ πόνου μὲ τὸ ὠραῖο, τῆς ἠθικῆς λύτρωσης τοῦ ἀδικαιώτου τοῦ ὑποκειμένου τῆς κ.λπ., δραματικώτερα ἐπιβεβαιώνονται. Καὶ ἔτσι, ἐνῶ τὸ ἀρχικὸ χάσμα τῶν στοιχείων τῶν προτάσεων αὐτῶν φαίνεται ἀγεφύρωτο, ἡ μεταμέλεια τοῦ τραγικοῦ ἥρωα ὡς ἠθικὸ δέον καὶ ἡ ἐπακλόουθη μεταστροφή του φαίνεται νὰ συνιστοῦν τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ συγγραφέως.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ